

ΑΡΧΕΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΚΑΙ

ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

«Τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστὶν τε καὶ εἶναι»

ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΑΙ

Heinrich Rickert τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg.
 — Karl Joël τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Basel. — Ernst Hof-
 fman τακτ. καθηγ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg. — Erich Frank,
 τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Marburg. — Guido Calogero τακτ.
 καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ρώμης. — Κ. Τριανταφυλλόπουλος
 τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν. — August Faust ὑφηγ.
 τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg. — Μιχ. Τσαμαδός. — Χ. Τζωρτζό-
 πουλος ὑφηγ. τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν. — Franz Bœhm διδά-
 κτωρ τῆς Φιλοσοφίας. — Παν. Καλλιόπουλος ὑφηγ. Πανεπιστημίου
 Ἀθηνῶν. — Κωνσταντῖνος Τσαῦτσος ὑφηγ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. —
 Ἰωάν. Θεοδωρακόπουλος ὑφηγ. Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

ΔΙΕΥΘΥΝΟΜΕΝΟΝ

ΥΠΟ

Ι. Ν. ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΙΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ «Π. Δ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΣ»

1931

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
 ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΕΙΣ ΤΗΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΝ

Υ Π Ο

ΒΑΣΙΛ. ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ (δ. φ.)

Καθηγητοῦ Φιλοσοφίας καὶ Θεολογίας

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Τάσεις ἢ κατευθύνσεις φιλοσοφικαί.

§ 18. *Ἔννοια καὶ εἶδη φιλοσοφικῶν τάσεων ἢ κατευθύνσεων.*

Ὅ,τι νῦν εἴθισται νὰ ὀνομάζωμεν τάσεις ἢ κατευθύνσεις φιλοσοφικὰς ἐχαρακτήριζον οἱ ἀρχαῖοι ὡς αἰρέσεις φιλοσοφικὰς, ἄνευ τινὸς κακοήχου σημασίας, οἷαν προσέλαβεν ἡ λέξις ὕστερον παρὰ τοῖς χριστιανοῖς, πρὸς χαρακτηρισμὸν δοξασιῶν καὶ διδασκαλιῶν διαστρεβλουσῶν τὰ ἀπὸ τῆς θείας ἀποκαλύψεως, γραπτῆς ἢ ἀγράφου, ἀπορρέοντα θεμελιώδη τῆς πίστεως δόγματα καὶ διδάγματα, ἐχαρακτήριζον δὲ οὕτως ὡς ἰδίους τινὰς καὶ διακριτικούς τρόπους τοῦ ἀντιλαμβάνεσθαι τῶν πρὸς λύσιν προκειμένων προβλημάτων τῆς φιλοσόφου ζητήσεως καὶ ἐρεῦνης, ἐπιλαμβάνεσθαι τῆς λύσεως αὐτῶν κατὰ τὰ ἐκάστῳ ἰδίᾳ δοκοῦντα καὶ ἀρέσκοντα (placita), παρὰ κοινῇ παραδεδεγμένα καὶ τοῖς λοιποῖς δοκοῦντα καὶ ἀρέσκοντα. Εὐνόητον ὅτι, ὅπου καὶ ἐφ' ὅσον δὲν ὑπῆρχον παρὰ τῶν κρατουσῶν πολιτικῶν ἢ θρησκευτικῶν ἀρχῶν κείμενοι δεσμοὶ καὶ περιορισμοὶ εἰς τὴν ἐκάστου ἐλευθέραν σκέψιν καὶ ἔκφρασιν τῶν ἰδίων σκέψεων, ἐκεῖ καὶ ἐπὶ τοιοῦτον ἀπήλαυσον καὶ οἱ φιλοσοφοῦντες τοῦ δικαιώματος ἢ καὶ προνομίου εἰς τὸ ἐλευθέρως μὲν σκέπτεσθαι, ἀκωλύτως δὲ ἐκφέρειν τὰς ἰδίας σκέψεις, καὶ οὕτως ἐπεφαίνοντο ἐκάστοτε καὶ ἐκασταχοῦ καὶ σκέψεων ποικιλίαι μᾶλλον ἢ ἦττον ἀξιόλογοι περὶ τὰ γένη καὶ τὰ εἶδη τῶν λυτέων προβλημάτων τῆς φιλοσόφου ζητήσεως καὶ ἐρεῦνης καὶ περὶ τὴν τοιαύτην ἢ τοιαύτην λύσιν τῶν γενικωτέρων τε

καὶ εἰδικωτέρων ζητημάτων τῶν ἐπὶ μέρος φιλοσοφικῶν μαθημάτων, λύσιν συνεπαγομένην καὶ ἀνάλογον διαφορὰν πορισμάτων εἴτε τοῦ ἀληθοῦς ἢ τοῦ πιθανοῦ καὶ ὁμοιοαληθοῦς στοχαζομένων, εἴτε πόρρω ἀμφοτέρων ἀφισταμένων. Εἶναι δὲ αἱ διαφοραὶ αὗται παρ' ἄλλοις μὲν εὐρεῖαι καί, οὕτως εἰπεῖν, βασικαὶ καὶ θεμελιώδεις, ἀπτόμεναι τοῦ ὅλου φιλοσοφικοῦ συστήματος καὶ τῶν καθ' ἕκαστα μερῶν αὐτοῦ, καὶ τὰ πάντα ῥυθμίζουσαι κατὰ τὸν αὐτὸν ῥυθμόν, παρ' ἄλλοις δὲ ἥττον βασικαὶ καὶ ἥττον εὐρεῖαι, εἰς τινὰ μέρη ἢ προβλήματα τινὰ περιοριζόμεναι εἴτε ἐκ τῶν θεωρητικῶν εἴτε ἐκ τῶν πρακτικῶν. Πλεονάζουσι καὶ μείζονος ἐν τοῖς ἐξῆς ἀξιοῦνται προσοχῆς αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὰ θεωρητικὰ καὶ ἐκ τῶν πρακτικῶν εἰς τὰ κεντρικώτατα ἐξ αὐτῶν, εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ τὴν δικαιολογίαν κατὰ πρῶτον, καὶ ἔπειτα εἰς τὴν πολιτειολογίαν καὶ κοινωνιολογίαν, ὡς ἀμέσως ἢ ἐμμέσως σχετιζόμεναι μετ' ἐκείνων. Διαφοραὶ ἀντιλήψεων ὑπάρχουσι βεβαίως καὶ ἐν τῇ αἰσθητικῇ καὶ ἐν τῇ θρησκευολογίᾳ περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ ἀληθοῦς φύσεως τοῦ καλοῦ ἢ ὠραίου καὶ περὶ τῆς θρησκείας ἢ τοῦ δόσιου, ὡς καὶ ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τῆς ἱστορίας περὶ τῆς πορείας καὶ τοῦ τέλους τῆς ἱστορίας καθόλου καὶ τοῦ λεγομένου πολιτισμοῦ ἰδιαιτέρως, ἀλλ' αὗται ἐνδιαφέρουσαι τοὺς περὶ τὰ μαθήματα ταῦτα εἰδικοὺς δύνανται νὰ παραθεωρηθῶσιν ἐνταῦθα ἄνευ τινὸς ζημίας τῶν προαλειφομένων εἰς τὴν σπουδὴν τῆς φιλοσοφίας καὶ εἰς μελέτην τῶν μεγάλων προβλημάτων αὐτῆς.

§ 19. *Αἱ κυριώτεραι γνωσιολογικαὶ τάσεις.*

Αἱ τάσεις αἱ περὶ τὸν θεωρητικὸν κλάδον μέχρι τοῦδε ἐξενεχθεῖσαι, κατὰ τὴν προδηλωθεῖσαν αὐτοῦ διάκρισιν ἀφ' ἑνὸς μὲν εἶναι γνωσιολογικαί, ἀφ' ἑτέρου δὲ μεταφυσικαί. Ἀλλὰ καὶ ἐκάστη τῶν διακρίσεων τούτων, καθὰ ἤδη προεδηλώθη ἐν τῷ προλαβόντι κεφαλαίῳ κατὰ τὴν διευκρίνισιν τῶν προβλημάτων τοῦ κλάδου τούτου (§ 13—14), ἔχει τὰς ἰδίας διακρίσεις καὶ ὑποδιακρίσεις, προκυπτούσας ἐκ τῆς ἀπὸ διαφοροῦ ἀπόψεως ἐξετάσεως τοῦ αὐτοῦ προβλήματος. Καθόσον μὲν δηλ. ἐξετάζεται αὐτὸ τοῦτο τὸ ζήτημα τῆς γνώσεως, ἂν ἀνθρωπίνως εἶναι ἐφικτὴ γνώσις ἀσφαλῆς καὶ βεβαία καὶ ὡς τοιαύτη ἔχουσα κῦρος εἰς πάντας καὶ πάντοτε, διακρίνονται τέσσαρες τάσεις, τοῦ δογματισμοῦ, τῆς σκέψεως ἢ τοῦ σκεπτικισμοῦ τῆς

σχετικότητος ἢ τοῦ σχετικισμοῦ καὶ τοῦ κριτικισμοῦ (ἐνθ. ἄνωτ. § 15). Ὁ δογματισμὸς εἶναι ἡ πρώτη καὶ παγκοίνως κρατοῦσα καὶ ἄπλαστος ἐκείνη ἀντίληψις, ἣτις οἶονεὶ θυμοσόφως καὶ ἀπροκαταλήπτως καὶ ἀνεξετάστως ἀναγνωρίζει τῷ ἀνθρώπῳ ὡς τοιοῦτῳ τὴν δύναμιν καὶ ἰκανότητα τοῦ ἐφικέσθαι, ἔστι καὶ βραδέως καὶ μετὰ δυσκολιῶν, τῆς ἀληθείας, γνώσεως δηλ. ἀσφαλοῦς περὶ τῶν ὄντων καὶ τῶν γινομένων, ὑποθέτουσα δὲ ὅτι περὶ παντὸς πράγματος κατὰ ταῦτὰ ἐξεταζομένου ε. ἔ. ἐκ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἀπόψεως, μία μόνη ὑπάρχει ἀληθῆς γνώσις ἀπολύτου κύρους εἰς πάντα καὶ πάντοτε, ἀποδέχεται ῥητῶς τε καὶ σιωπηλῶς τὸ κῦρος τῶν ἀξιωμάτων τῆς καθαρᾶς νοήσεως, τῶν νόμων τῆς ταυτότητος καὶ τῆς ἀντιφάσεως καὶ τῆς τοῦ τρίτου ἀποκλείσεως, καὶ αὐτοῦ ἔτι τοῦ ἀποχρῶντος λόγου. Τοῦναντίον δὲ ἀμφιβάλλει περὶ πάντων τούτων ὁ σκεπτικισμὸς, καὶ διαμφισβητεῖ τὸ ἐφικτὸν γνώσεων ἀσφαλῶν καὶ βεβαίων περὶ τῶν ὄντων καὶ τῶν γινομένων, ἐπικαλούμενος τὰς πολλὰς πλάνας τῶν αἰσθήσεων καὶ τοῦ λόγου, ἐν ᾧ ὁ σχετικισμὸς (relativismus), κατ' οὐσίαν συμφωνῶν τῷ σκεπτικισμῷ, ἀναγνωρίζει κῦρος σχετικὸν καὶ βεβαιότητα σχετικὴν εἰς πᾶσαν ἀνθρωπίνην δόξαν καὶ ὑπόληψιν καὶ ἀντίληψιν, εἰς πᾶν ὅτι ἐνὶ ἐκάστῳ καὶ ἐκάστοτε δοκεῖ καὶ ἀρέσκει κατὰ τὸ γνωστὸν τοῦ σοφιστοῦ Πρωταγόρα ἀξίωμα, ὅτι «πάντων χρημάτων μέτρον ἄνθρωπος, τῶν μὲν ὄντων ὡς ἔστι, τῶν δὲ μὴ ὄντων ὡς οὐκ ἔστιν»¹⁾. Ὁ κριτικισμὸς εἰς τὸν Κάντιον ἀναγόμενος, κρίνει καὶ διακρίνει εἰς τίνα μὲν καὶ ὑπὸ τίνας ὅρους εἶναι ἐφικτὴ γνώσις ἀσφαλῆς, εἰς τίνα δὲ καὶ διὰ τίνας λόγους εἰσχωρεῖ μόνον πιθανότης, ἀποκλείεται δὲ γνώσις ἀσφαλῆς καὶ βεβαία. Τοῦ κριτικισμοῦ ἀντέχονται πλὴν ἄλλων καὶ οἱ περὶ τὸν Auguste Comte θετικισταὶ λεγόμενοι, ὡς καὶ οἱ περὶ τοὺς Ἄγγλους Huxley καὶ Spencer ὁπαδοὶ τοῦ ἐπὶ τούτῳ κληθέντος ἀγνωστικισμοῦ, καθὰ προεδηλώθη (αὐτόθι § 15). Καθόσον δὲ τὸ ζητούμενον εἶναι, τίς τε ἡ γένεσις τῆς γνώσεως καὶ κατὰ τίνα τρόπον καὶ διὰ τίνος μέσου προσγινομένη ἢ γνώσις ἀντιποιεῖται ἀσφαλείας καὶ πίστεως, ἔχομεν ἀφ' ἑνὸς μὲν τὴν αἰσθησιοδοξίαν ἢ τὸν αἰσθητισμὸν (sensualismus) καὶ ἐμπειρισμὸν

¹⁾ Ἐπιθι τοῦ συγγραφέως Ἐγχειρίδιον Ἱστορ. Φιλοσοφίας § § 50.119-122

(empirismus), τὴν θεωρίαν τὴν ἀπονέμουσαν τὴν ζητούμενην ἀσφάλειαν ταῖς γνώσεσι ταῖς διὰ τῶν αἰσθήσεων καὶ κατ' ἐμπειρίαν προσκτωμέναις, ἀφ' ἐτέρου δὲ τὸν ὀρθολογισμόν (rationalismus) τὴν θεωρίαν τὴν ἀνευρίσκουσαν τὸ ζητούμενον ἐν ταῖς γνώσεσι ταῖς ἀπὸ τοῦ ὀρθοῦ λόγου (ratio) ἀπορροεύσαις, ὡς ἑτέρας δὲ θεωρίας τοῦτο μὲ τὸν προνομασθέντα ἤδη κριτικισμόν τοῦ Καντίου, τὸν κρίνοντα ἂν καὶ ἐν τίνι τῶν προηγουμένων θεωριῶν καὶ ὑπὸ τίνος ὅρους εὐρίσκεται ἡ ἀσφαλὴς γνώσις, τοῦτο δὲ τὸν διαισθητισμόν ἢ ἐνοραματισμόν (intuitionismus) καὶ τὸν μυστικισμόν (mysticismus), θεωρίας ἀναγνωρίζουσας ὡς ἀληθεῖς καὶ βεβυίας τὰς γνώσεις, τὰς ἀμεσώτερον, οἶονεὶ θυμοσόφως ἢ καὶ ἑτέρω τινὶ μυστικῶ καὶ ὑπερφυεῖ τρόπῳ, ὑφηγουμένας. Καθόσον δὲ πάλιν τὸ ἀπορούμενον εἶναι οὐχὶ ἂν εἶναι ἐφικτὴ καὶ πῶς εἶναι ἐφικτὴ, καὶ μέχρι τίνος εἶναι ἐφικτὴ ἡ ἀσφαλὴς γνώσις, ἀλλὰ τὸ τί τῆς γνώσεως, ἢ φύσις τοῦ γνωσκομένου, ἔχομεν ἀφ' ἑνὸς μὲν τὴν θεωρίαν τοῦ πραγματισμοῦ (realismus), τὴν ἀποδεχομένην ὅτι γινώσκεται αὐτὴ ἡ οὐσία, αὐτὴ ἡ ἀντικειμενικὴ φύσις τῶν ὄντων καὶ τῶν γινομένων, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν θεωρίαν τοῦ ἰδεαλισμοῦ (idealismus), τὴν διαβλέπουσαν ἐν τῷ γνωσκομένῳ οὐδὲν πλέον ἢ τὴν ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ γινώσκοντος ἰδέαν, ὅ,τι τις ἐκάστοτε σύννοιδεν ἑαυτῷ ἔχοντι ὡς ἰδέαν, καὶ τρίτον τὸν φαινομενισμόν (phaenomenalismus), τὴν θεωρίαν τοῦ φαινομένου ὅτι δηλ. τὸ γνωσκόμενον δὲν εἶναι οὔτε τὸ ἀνθυφρεστῶς, οἶον πέφυκεν αὐτὸ καθ' ἑαυτό, οὔτε ἡ ἀπλῆ ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ ὑποκειμένου ἰδέα, ἀλλὰ τὸ φαινόμενον τὸ ὁποῖον ἐμφαίνει τῷ ὑποκειμένῳ τὸ ἀντικειμενικῶς ὑπᾶρχον καὶ γινόμενον καὶ κατὰ τὴν ἰδίαν φύσιν ὑπεκφευγὸν πᾶσαν γνώσιν.

§ 20. Αἱ κυριώτεραι τάσεις τῆς γενικῆς μεταφυσικῆς, καὶ πρῶτον αἱ ὄντολογικαί.

Πλείονες προέκνησαν τάσεις φιλοσοφικαὶ κατὰ τὴν μεταφυσικὴν ἐξέτασιν αὐτοῦ τούτου τοῦ ἀντικειμένου τῆς γνώσεως, κατὰ τὴν ἐξέτασιν τῶν τριῶν κεφαλαιωδῶν προβλημάτων τῆς γενικῆς μεταφυσικῆς, τοῦ προβλήματος τοῦ ὄντολογικοῦ, τοῦ ἀφορῶντος εἰς τὸ εἶναι ἢ τὸ ὄν, εἰς τὴν φύσιν τοῦ ὄντος, ὡς τί καὶ ὡς ποῖον νοητέον αὐτό, τοῦ προβλήματος τοῦ παθολογικοῦ, τοῦ ἀφορῶντος εἰς τὸ γίνεσθαι.

εἰς τὰς οἰασδῆποτε καταστάσεις καὶ μεταβολὰς τοῦ ὄντος, ὡς τόσα πάθη αὐτοῦ, καὶ τοῦ προβλήματος τοῦ αἰτιολογικοῦ, τοῦ ἀφοροῦντος εἰς τὰ αἷτια τῶν παθῶν τοῦ ὄντος, εἰς τὰ αἷτια τὰ διενεργοῦντα τὴν φύσιν τῶν ἐκάστοτε μεταβολῶν καὶ καταστάσεων αὐτοῦ.

Τὸ ὄντολογικὸν πρόβλημα διατρίβει μὲν κυρίως περὶ τὸν καθορισμὸν τοῦ ποιοῦ τοῦ ὄντος, δὲν παρεῖδεν ὅμως νὰ ἐξετάσῃ αὐτὸ καὶ ποσοτικῶς, καὶ δὴ ὄχι κατὰ τὸ ποσὸν τὸ κατ' ἕκτασιν, ἀλλὰ τὸ ποσὸν τὸ κατὰ τὸ πλῆθος ἢ τὸν ἀριθμὸν.

Ἡ ἀπὸ ταύτης, τῆς ἀριθμητικῆς ἀπόψεως, ἐξέτασις τοῦ ὄντος ἐγέννησε δύο ἐκδοχὰς ἢ τάσεις, τὴν τοῦ ἐνισμοῦ (singularismus) καὶ τὴν τοῦ πληθυσμοῦ ἢ πλεονασμοῦ (pluralismus), ἐκείνην μὲν ὑπολαμβάνουσαν τὸ ὄν ὡς ἓν καὶ μόνον κατ' ἑαυτὸ καὶ πάντη ὅμοιον ἑαυτῷ, πάσης διαιρέσεως καὶ διακρίσεως ἀνεπίδεκτον, ταύτην δὲ ὑπολαμβάνουσαν τὸ ὄν οἷονεὶ διηρημένον καὶ διακεκριμένον εἰς πλείονα τοῦ ἑνὸς ὄντα. Ὡς κλασικοὶ ἀντιπρόσωποι τῶν δύο τούτων τάσεων εἶναι γνωστοὶ ἐκ τῶν ἀρχαίων καὶ ὀνομαστοὶ ἀφ' ἑνὸς μὲν οἱ Ἐλεᾶται περὶ τὸν Παρμενίδην, οἱ ἀποδεχόμενοι τὸ ὄν ὡς πᾶντι ἑνιαῖον, ἀκίνητον καὶ ἀτρέπτον, πᾶσαν δὲ φαινομένην κίνησιν καὶ μεταβολὴν ἐκκηρύττοντες ὡς ἀπάτην τῶν αἰσθήσεων καὶ δόξαν βροτεῖαν, ἀφ' ἑτέρου δὲ οἱ ἀτομικοὶ περὶ τὸν Δημόκριτον, ἀποδεχόμενοι τὸ ὄν ὡς πλείονα, ὡς ἄπειρα κατ' ἀριθμὸν, καὶ τὸ ἑνιαῖον καὶ ἀδιάκριτον τοῦ ὄντος ἀναφέροντες εἰς τὰ ἔσχατα μέρη αὐτοῦ, τὰ ἄτομα ¹⁾.

Καθόσον δὲ ἡ ἐξέτασις ἐγένετο ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ ποιοῦ καὶ τῆς φύσεως τοῦ ὄντος ὡς ὄντος, προέκυψαν πλείονες τάσεις, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ τοῦ ὑλισμοῦ (materialismus), ἡ τοῦ πνευματισμοῦ (spiritualismus), ἡ τοῦ δυϊσμοῦ (dualismus) καὶ ἡ τοῦ μονισμοῦ (monismus) ἢ ταυτότητος (identitas) ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ τοῦ ὑποστατικισμοῦ ἢ ὑποστατισμοῦ (substantialismus) καὶ ἡ τοῦ δυναμισμοῦ (potentialismus). Ἡ διάκρισις τῶν δύο τελευταίων εἶναι νεωτέρας προελεύσεως ἐν τῇ μεταφυσικῇ, μὴ ἀρεσκομένη εἰς τὴν συνήθη ἐκδοχὴν τοῦ ὄντος ὡς τινος οὐσίας, ὡς τινος ἰδίαν μὲν ἔχοντος

¹⁾ Περὶ ἀμφοτέρων, ἐπιθι τοῦ συγγραφέως Ἐγχειρ. Ἱστορίας τῆς Φιλοσ. τόμ. Α' §§ 28,42.

ὑπόστασιν, διατιθέντος δὲ τὸ δύνασθαι καὶ τὸ ἐνεργεῖν ὡς προσόντα αὐτοῦ *συμφυᾶ*, ἀλλ' ἐκλαμβάνουσα τὴν οὐσίαν αὐτὸ τοῦτο ὡς ζῶσαν δύναμιν καὶ ἐνέργειαν (*force, energie*) ἢ ἄλλως ὡς δύναμιν ἐνεργόν, αὐτῆς τῆς δυνάμεως καὶ αὐτῆς τῆς ἐνεργείας ἀποτελούσης αὐτὴν τὴν οὐσίαν παντός τοῦ ὑπὸ οἰονδήποτε εἶδος ὡς ὑπάρχοντος καὶ ἐνεργοῦντος νοουμένου, ἀνευ τινὸς βάσεως οἰασδήποτε, χωρὶς νὰ ὑπάρχη τι ἕτερον παρὰ τὴν δύναμιν καὶ ἐνέργειαν, παρὰ τὴν δύναμιν τὴν ἐνεργόν, ἀποτελοῦν οἶονεὶ τὸ ὑποκείμενον ἢ τὸν φορέα τῆς δυνάμεως τῆς ἐνεργοῦ.

Αἱ ἄλλαι τάσεις ἀφορῶσι πρὸς τὴν τοιαύτην ἢ τοιαύτην ἐκδοχὴν τῆς φύσεως ἢ οὐσίας τῆς κατὰ ποιὸν τοῦ εἶναι, εἴτε ὅτι νοεῖται αὕτη ὡς τις ὕλη μόνον, εἴτε ὡς πνεῦμα μόνον, εἴτε ὡς τι μέρος μὲν ὕλης μέρος δὲ πνεῦμα, εἴτε ὡς τι, οὕτως εἰπεῖν, ἐπαμφοτέρον, ὡς τοῦ ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ὑπάρχοντος καὶ ἐνεργοῦντος ἐν εἴδει τε ὕλης καὶ ἐν εἴδει πνεύματος. Ὁ ἄκρατος ὕλισμός, ὁ ἀναγνωρίζων τῇ ὕλη μηχανικὰς μόνον δυνάμεις καὶ ἐνεργείας καὶ ἐκ τούτων ἐξηγῶν τὰ πάντα καὶ αὐτὴν τὴν ζωὴν, καὶ αὐτὴν τὴν ἐν τοῖς ζῶσι καὶ ἐμψύχοις ἐμφαινομένην μεγάλην ἢ μικρὰν νοημοσύνην, καὶ αὐτὰς τὰς ἠθικὰς αὐτῶν ιδιότητας καὶ ἐνεργείας, ἀπετέλει μὲν τὴν προϋπόθεσιν τῶν φιλοσοφικῶν θεωριῶν τῶν παρ' ἑλλησι τὰ πρῶτον ἀναφανέντων φυσικῶν ἢ φυσιολόγων, καὶ ἐπὶ τὸ συστηματικώτερον διατυπωθεῖς ὑπὸ τῶν ἤδη προονομασθέντων ἀτομικῶν ἢ ἀτομολόγων¹⁾, ἔσχε πάντοτε συνηγόρους καὶ θιασώτας καθ' ἅπαντας τοὺς αἰῶνας παρὰ τοῖς ἐπὶ τὸ θεωρητικώτερον ἢ κατ' ἐμπειρίαν ἐπιλαμβανομένοις τῆς ἐξηγήσεως τῶν φαινόμενων τοῦ παντός, πλὴν ἔχει τὴν σήμερον ὀλίγην ὑποδοχὴν ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ.

Ἐκ τῶν ἄλλων τάσεων ὁ δυϊσμός, ὁ παραδεχόμενος ἀμφοτέρα, καὶ ὕλην καὶ πνεῦμα, ὡς δύο διακεκριμένους παράγοντας, καί, παρὰ τὴν κατ' οὐσίαν διαφορὰν αὐτῶν καὶ διάκρισιν, δεκτικούς ἀλληλεπιδράσεως, εἶναι ἢ ἀρχαιοτάτη καὶ συνήθης ἐκδοχὴ οὐ μόνον ἐν τῇ κοινῇ καὶ ἀπλάστῳ ἀντιλήψει, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ. Ἀρχαῖος εἶναι καὶ ὁ μονισμός ἢ ταυτισμός, ἐπικρατήσας δὲ πολλάκις ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ, καὶ κλασικούς ἀντιπροσώπους σχῶν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις

¹⁾ Ἐπιθεὶ τοῦ συγγραφέως ἐνθα ἀνωτέρω §§ 17—19. 37—40. 42—44.

μὲν τοὺς Στωϊκοὺς¹⁾, παρὰ δὲ τοῖς νεωτέροις τοὺς περὶ τὸν Σπινόζαν²⁾, εὐρίσκει ὀλίγην ἀποδοχὴν παρὰ τῇ κοινῇ ἀντιλήψει. Νεώτερος σχετικὸς εἶναι ὁ ἄκρατος πνευματισμὸς, κλασικὸν ἀντιπρόσωπον σχῶν, τὸν Δεῖβνίτιον, ὡς τε ἀντίθεσις πρὸς τὸν ὕλισμὸν καὶ αὐτὸς καθ' ἑαυτὸν ὄχι ἀνάξιος λόγου φιλοσοφικῶς τε καὶ κατὰ τὴν κοινὴν ἀντιλήψιν, καὶ βεβαίως παρὰ τὴν ὁμοηχίαν ἐν τῇ ἐλληνικῇ οὐδὲν ἔχων κοινὸν πρὸς τὸν ἀπὸ τινος ἐν πολλῇ τιμῇ παρὰ τισι κύκλοις ὑπάρχοντα πνευματισμὸν, τὸν spiritisme.

§ 21. Αἱ περὶ τὸ γίνεσθαι ἢ τὰ πάθη τοῦ ὄντος ἐκδηλωθεῖσαι τάσεις.

Ἄλλη τάξις τάσεων μεταφυσικῶν προκύπτει, ἐὰν τὸ πρὸς ἐξέτασιν καὶ λύσιν προκείμενον μεταφυσικὸν πρόβλημα δὲν εἶναι τὸ ὄντολογικόν, τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν φύσιν τοῦ ὄντος, ὡς τί καὶ ὡς ποῖον νοητέον τὸ ὄν, ἀλλὰ τὸ παθολογικὸν τὸ ἀφορῶν εἰς τὸ γίνεσθαι, εἰς τὰς ἐκάστοτε καὶ οἰασδῆποτε καταστάσεις καὶ μεταβολὰς τοῦ ὄντος ὡς τόσα πάθη αὐτοῦ, ὡς τινὰ ζωὴν αὐτοῦ καὶ κίνησιν, ἢ ἄλλως εἰπεῖν ὡς τινὰ μεταβολὴν ἐν αὐτῷ παρατηρουμένην, ζητεῖται δὲ πρῶτιστα ἂν ἢ τοιαύτη κίνησις καὶ μεταβολὴ τοῦ ὄντος εἶναι ἀπλῶς φαινομένη ἢ δοκοῦσα, ἢ καὶ πλεόν τι τῆς ἀπλῆς ἐμφάσεως, τῆς ἀπλῆς δόξης.

Οὕτω προκύπτουσι δύο τάσεις ἀντιμέτωποι, ἡ ἀπορρίπτουσα ὡς δόκησιν τὸ γίνεσθαι παρὰ τὸ εἶναι, καὶ ἡ τάξις ἢ ἀπορρίπτουσα ὡς δόκησιν τὸ εἶναι παρὰ τὸ γίνεσθαι τοῦ δοκητισμοῦ τοῦ πρώτου εἰσηγηταὶ καὶ ἄκροι θιασῶται παρ' ἑλλησιν ἐγένοντο οἱ προονομασθέντες Ἐλεᾶται περὶ τὸν Παρμενίδην, οἱ ἀποδεχόμενοι μόνον τὸ ὄν, καὶ τοῦτο ὡς πάντη ἐνιαῖον καὶ ἀνεπίδεκτον πάσης διαιρέσεως καὶ διακρίσεως καὶ κινήσεως καὶ μεταβολῆς καὶ ἀλλοιώσεως καὶ τροπῆς οἰασδῆποτε, καὶ προσκρούσαντες μὲν ἤδη τότε εἰς τὴν ἀντίθετον τάσιν τοῦ Ἡρακλείτου, μὴ εὐρόντες δὲ ἐφεξῆς ὑποδοχὴν, ὡς πρεσβεύοντες δόξαν ἀντικρυς ἀντιβαίνουσαν εἰς τε τὴν μαρτυρίαν τῆς πείρας, ἐξωτερικῆς τε καὶ ἐσωτερικῆς, καὶ εἰς τὴν φωνὴν τῆς ἀπλάστου κοινῆς ἀντιλήψεως. Μᾶλλον συνάδει πρὸς ταύτην ἢ ἐναντία τάσις,

¹⁾ Αὐτόθι §§ 101—103.

²⁾ Ἐπιθι τοῦ συγγρ. Α' τόμ. Ἱστορ. τῆς Φιλοσοφίας §

ἢ τοῦ Ἡρακλείτου, πλὴν ἔχει τὰς ἰδίας ἀπορίας καὶ τὰ ἴδια προβλήματα, πρῶτον μὲν ὡς πρὸς αὐτὸ τὸ γίνεσθαι, ὡς πρὸς τὴν φύσιν καὶ τὰ εἶδη τῆς κινήσεως καὶ μεταβολῆς, καὶ ἔπειτα ὡς πρὸς τὸ αἴτιον τῆς ἀδιαλείπτου κινήσεως καὶ μεταβολῆς ἐν τῷ παντί.

Ὡς πρὸς τὸ πρῶτον πρόβλημα ζητεῖται νὰ καθορισθῇ ἐν τίνι συνίσταται ἕκαστη τῶν τριῶν θεμελιωδῶν μορφῶν τῆς κινήσεως καὶ μεταβολῆς, ἢ τῆς γενέσεως, ἢ τῆς φθορᾶς καὶ ἢ τῆς ἀλλοιώσεως. Αἱ δύο πρῶται, αἱ κοινῶς νοούμεναι ὡς παραγωγή νέου τινὸς ἐξ ἀπolutοῦ μὴ ὄντος καὶ ὡς ἐξαφάνισις τοῦ ἤδη ὑπάρχοντος εἰς τὸ ἀπolutῶς μὴ ὄν, εἶναι τι ἀνένδεκτον κατὰ τὴν φιλοσοφικὴν νόησιν καὶ ἀντίληψιν. Κατὰ ταύτην ὑφίσταται μόνον ἡ ἀλλοίωσις, ζητεῖται δὲ νὰ ὁρισθῇ ἀκριβέστερον πῶς νοητέα ἡ ἀλλοίωσις αὕτη, ὡς ἐσωτερικῆς, ὡς τις μετουσίωσις, ὡς τις πραγματικὴ μεταβολὴ τῆς φύσεως τοῦ εἶναι, ἢ ὄχι μὲν ὡς τοιαύτη, ἀλλ' ὡς μεταβολὴ τῶν οἰωνδήποτε παθῶν ἢ καταστάσεων αὐτοῦ, ἢ οὐδὲ τοῦτο, ἀλλ' ὡς ὅλως ἐξωτερικῆς, ὡς ἀπλοῦς τις μετασχηματισμὸς ἢ διασχηματισμὸς, ὀφειλόμενος εἰς ὀλικὴν ἢ μερικὴν μετάθεσιν ἢ διάθεσιν ἢ ἀνταλλαγὴν τῶν συστατικῶν στοιχείων συνθέτου τινός, ἀφίνων δὲ ὅλως ἀνέπαφον τὴν οἰωνδήποτε φύσιν τοῦ ἀπλοῦ. Ἡ τελευταία αὕτη ἐκδοχὴ συνηγόρους ἔχει τοὺς Ἀτομικοὺς ἀρχαίων τε καὶ νεωτέρων χρόνων, ἐν ᾧ ἡ μὲν πρώτη ἄκρον θιασώτην ἔσχε τὸν ἀντίποδα τῶν Ἐλεατῶν, τὸν Ἡράκλειτον, τὸν ἀντιτάξαντα εἰς τὸ κατ' ἐκείνους ὅλως ἄτρεπτον καὶ ἀναλλοιώτον τοῦ ὄντος τὸ αἰείροπον αὐτοῦ, τὸ αἰεὶ γίνεσθαι καὶ μηδέποτε κατὰ ταῦτά μένειν, ἢ δὲ δευτέρα ἀντιπροσώπους ἔχει τοὺς ὄντολογοῦντας μάλιστα μὲν κατὰ τὸν Λεϊβνίτιον, ἔπειτα δὲ κατὰ τὸν Ἐρβαρτον ἐκ τῶν νεωτέρων.

Ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τὴν αἰτίαν τῆς τοιαύτης ἢ τοιαύτης κινήσεως καὶ μεταβολῆς, δύναται νὰ ἀποδοθῇ αὕτη εἴτε εἰς τὴν ἰδίαν φύσιν τοῦ εἶναι, εἰς αὐτὸ τὸ ὄν, ὡς αὐτοκίνητον, ὡς οἴκοθεν ἔχον τὸ κινεῖσθαι καὶ τρέπεσθαι αἰεὶ, κατὰ τὸν Ἡράκλειτον, εἴτε εἰς τὴν ἀλληλεπίδρασιν ἢ ἀλληλεπενέργειαν τῶν ἐπὶ μέρος στοιχείων ἢ συστατικῶν τοῦ ὄντος, ἕκαστου ἐπὶ μέρος στοιχείου καθ' ἑαυτὸ μὲν οἶονεὶ ἀδρανοῦντος καὶ ἀπρακτοῦντος, παρ' ἣν ἔχει φύσει δεκτικότητά πρὸς τὸ κινεῖσθαι καὶ δράν, λαμβάνοντος δὲ ἀφορμὴν πρὸς τοῦτο

ἐκ τῆς πρὸς τὸ ἕτερον ἐπαφῆς ἢ ἐγγύτητος ἢ οἰασδήποιε ἄλλης, οὕτως εἰπεῖν, προστριβῆς, κατὰ τὰς θεωρίας τῶν τε ἀρχαίων ἀτομικῶν καὶ οὐκ ὀλίγων νεωτέρων φιλοσόφων, εἴτε τέλος νὰ ἀναζητηθῇ ἐν ἄλλῳ τινὶ καὶ ἄλλως νοητέῳ ὄντι, ἐκτὸς τοῦ εἶναι αὐτοῦ, ἐν ἄλλῳ τινὶ οὐσίᾳ ἢ δυνάμει καὶ ἐνεργείᾳ παρ' ἐκεῖνο ὑφισταμένη, καὶ ὑπαρχούση μὲν ἀνεξαρτήτως καὶ ἀνεπηρεάστως ἀπ' ἐκείνου, ἐπεχούσης δὲ πρὸς ἐκεῖνο θέσιν πρώτης τινὸς ἀφορμῆς ἢ ἀφετηρίας κινήσεως καὶ ἐνεργείας, κατὰ τὴν Ἀριστοτέλειον θεωρίαν περὶ κινήσεως καὶ περὶ τοῦ Θεοῦ ὡς τοῦ πρώτου μὲν κινουμένου, αὐτοῦ ὅμως ὑπάρχοντος καὶ διαμένοντος ἀκινήτου¹⁾).

§ 22 Αἱ περὶ τὸ πρόβλημα τοῦ αἰτίου καὶ τῆς αἰτιώδους συναφείας ὑπάρχουσαι τάσεις.

Ἀνεξαρτήτως ὅμως τῆς τοιαύτης ἢ τοιαύτης τάσεως περὶ τὴν ἐξήγησιν τῆς κινήσεως καὶ μεταβολῆς ἐν τῷ παντὶ ἴδιον πρόβλημα μεταφυσικὸν ἀποτελεῖ καὶ αὕτη ἡ ἔννοια τῆς λεγομένης αἰτιότητος καὶ συναφείας αἰτιώδους, πῶς εἶναι δηλ. ἐκληπτέα ἢ σχέσις τοῦ λεγομένου αἰτίου ἢ αἰτίας πρὸς τὸ λεγόμενον αἰτιατὸν ἢ ἀποτέλεσμα, πόσα δὲ καὶ ποῖα εἶδη αἰτίου ἢ αἰτίας εἶναι δυνατὸν νὰ διακριθῶσι, καὶ ἂν ἡ αἰτιώδης συνάφεια κεκτηταί τινα ἀξίαν ἀντικειμενικὴν εἰς τὴν διάγνωσιν τοῦ ἀληθοῦς περὶ τῶν ὄντων καὶ τῶν γινομένων, καὶ εἰς τίνα εἶδη αἰτιῶν δύναται νὰ ἀναγνωρισθῇ τοιαύτη ἀξία καὶ τοιοῦτον κῦρος. Καὶ πρῶτον πρέπει νὰ διευκρινισθῇ ἡ διαφορὰ ἢ ὑπάρχουσα μεταξὺ τῆς ἔννοιᾳς τοῦ λεγομένου αἰτίου ἢ αἰτίας (causa) καὶ τῆς ἔννοιᾳς τοῦ λόγου (ratio, raison) παρὰ πᾶσαν τὴν ἐν τῇ κοινῇ ὁμιλίᾳ γινομένην ἀδιάκριτον χρῆσιν αὐτῶν. Ὅλως ἄσχετοι βεβαίως δὲν εἶναι αἱ δύο ἔννοιαι, πρὸς τὴν συστοιχίαν δὲ τοῦ αἰτίου καὶ αἰτιατοῦ ἢ ἀποτελέσματος (effectus) οὕτως ἀντιστοιχεῖ ἡ συστοιχία τοῦ λόγου καὶ τοῦ ἐκ τοῦ λόγου ἢ συμπεράσματος (consequentia), ὥστε ὅπως οὐδὲν ἀποτέλεσμα ἄνευ τινὸς αἰτίας, καὶ οὐδεμία αἰτία ἄνευ τινὸς ἀποτελέσματος, τοιουτοτρόπως καὶ οὐδὲν συμπέρασμα ἄνευ τινὸς λόγου, οὐδὲ λόγος τις ἄνευ τινὸς συμπεράσματος. Πλὴν ὑπάρχει καὶ ἡ διάκρισις αὕτη μεταξὺ τῶν δύο συστοιχιῶν ὅτι ἐν τῷ

¹⁾ Ἐπιθι τοῦ συγγραφέως ἐνθα ἀνωτέρω τόμ. Α' § 85.

ἡ συστοιχία ἢ πρώτη εἶναι ἀντικειμενικοῦ χαρακτήρος καὶ ἐκφράζει τὴν πραγματικὴν ἀμοιβαιότητα ἀνθυφρεστώσεως δυνάμεως καὶ ἀνθυφρεστώτος, ἐνεργήματος, ἡ συστοιχία ἢ δευτέρα εἶναι ὑποκειμενικοῦ χαρακτήρος καὶ ἐκφράζει τὴν κατὰ λόγον, κατὰ τοὺς νόμους τῆς ἡμετέρας νοήσεως ὑφρεστώσαν ἐκείνην ἀμοιβαιότητα καὶ ἀλληλουχίαν τῆς δυνάμεως πρὸς τὴν ἐνέργειαν αὐτῆς, ἣτις ἐκ τῆς γνώσεως μὲν τοῦ ἐνεργοῦντος αἰτίου ὑποβοηθεῖ εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ ἐνεργουμένου ἀποτελέσματος, ἐκ τῆς γνώσεως δὲ πάλιν τούτου χειραγωγεῖ εἰς τὴν γνῶσιν ἐκείνου. Βεβαίως ἡ γνῶσις, περὶ ἧς ἐνταῦθα ὁ λόγος, δὲν εἶναι ἡ γνῶσις τῆς τοιαύτης ἢ τοιαύτης φύσεως οὔτε τοῦ αἰτίου οὔτε τοῦ αἰτιατοῦ ὡς τοιούτων, ἀλλ' ἀπλῶς πληροφορία περὶ τῆς παρουσίας αὐτῶν ὡς ἐνεργείας καὶ ἐνεργήματος. Ἀπορίαν ὅμως ἔχει ἂν τὸ αὐτὸ συμβαίνει εἰς πᾶσαν γνῶσιν παντὸς αἰτίου καὶ αἰτιατοῦ, ἢ ὑπάρχουσιν αἷτια καὶ αἰτιατά, πορίζοντα γνῶσιν πληρεστέραν τῆς ἀπλῆς πληροφορίας περὶ τῆς παρουσίας αὐτῶν, καὶ τίνα εἶναι ταῦτα, τὰ αἷτια τὰ λεγόμενα ποιητικὰ (*causæ efficientes*), ἢ τὰ αἷτια τὰ λεγόμενα ἀφορμολογικὰ (*causæ occasionales*), ἢ οὐδέτερα τούτων, ἀλλὰ τὰ αἷτια τὰ τελικὰ (*causæ finales*); Ἀπορίαν ὅμως ἔχει καὶ αὐτὴ ἡ ἔννοια τῆς αἰτιότητος καὶ τῆς αἰτιώδους συναφείας, πῶς ἀκριβέστερον νοητέα, ὡς σχέσις ἐξαρτήσεως (*dependentia*) πραγματικῆς, ἐξαρτήσεως τοιαύτης, ὥστε ἡ παρουσία δυνάμεώς τινος ἢ ἐνεργείας νὰ μὴ δύνηται ὑπὸ τὰς αὐτὰς περιστάσεις νὰ συνεπάγῃται ἄλλην τινὰ ἐνέργειαν ἢ ἐνέργημα, ἢ ἀπλῶς ὡς σχέσις συστοιχίας (*correlatio*), ὡς τοιαύτης, καθ' ἣν τῇ παρουσίᾳ δυνάμεώς τινος ἢ ἐνεργείας παρέπεται μὲν ὑπὸ τὰς αὐτὰς περιστάσεις τὸ αὐτὸ πάντοτε ἐνέργημα, δὲν δύναται ὅμως νὰ διαβεβαιωθῇ κατ' ἀλήθειαν ὅτι τὸ ἐν λόγῳ ἐνέργημα ὡς αἷτιον παραγωγὸν ἢ δημιουργικὴν ἀναγκαίως ἔχει τὴν παρουσίαν τῆς δυνάμεως ἐκείνης ἢ ἐνεργείας, καὶ μόνης ταύτης. Δύναται νὰ ὀφείληται τὸ ἀποτέλεσμα εἰς τὴν σύστοιχον ἐνέργειαν ἢ ἀλληλενέργειαν τῶν δύο, τοῦ τε ἐκπροσωποῦντος τὸν ὡς ἐνεργητικὸν ἐξαιρόμενον παράγοντα, καὶ τοῦ ἐκπροσωποῦντος τὸν παθητικὸν νομιζόμενον παράγοντα.

Πρὸς τὰς διακρίσεις ταύτας δὲν συμπίπτουσι κατὰ πάντα αἱ προνομασθεῖσαι τριχῆ διακρίσεις ἀπὸ τοῦ τοιούτου ἢ τοιούτου εἴδους

τῆς αἰτίας, ἀλλὰ τὸ μὲν ποιητικὸν αἷτιον δύναται νὰ νοηθῆ καὶ ὡς ἐξάρτησις καὶ ὡς συστοιχία, τὸ δὲ ἀφορμολογικὸν αἷτιον, μόνον εἰς τὴν συστοιχίαν ὑπαγόμενον, ἔχει τοῦτο τὸ ἴδιον, ὅτι ἐνεργεῖ ἐμμέσως καὶ οἷον βοηθητικῶς, παρέχον τοὺς ἀναγκαίους ὄρους, ὑφ' οὓς ἡ κυρία ποιητικὴ ἢ παραγωγικὴ δύναμις ἐκδηλοῖ τὴν ἰδίαν ἐνέργειαν. Ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τὸ τρίτον εἶδος, τὸ αἷτιον τὸ τελικόν, βεβαίως εἶναι ποιητικόν καὶ τοῦτο, ἀλλ' ὑψηλοτέρου καί, οὕτως εἰπεῖν, ἰδεώδους χαρακτῆρος, τοῦ ἀπλοῦ ποιητικοῦ αἷτιου προέχον τῷ χρόνῳ τε καὶ τῇ τάξει, ὡς ἐνεργοῦν μὲν οἷονεὶ ἄνωθεν πρὸς παραγωγήν ἀποτελέσματος πόρρωθεν ἀποσκοπούμενου, μεταχειριζόμενον δὲ τὰ ἀπλῶς ποιητικὰ καὶ τὰ ἀπλῶς ἀφορμολογικὰ αἷτια ὡς τόσα μέσα πρὸς πραγμάτωσιν τῆς ἰδέας, τοῦ κατ' ἰδίαν ἐπιδιωκομένου τελικοῦ σκοποῦ. Καὶ παρέχεται μὲν κοινῶς ἡ ἔμφασις ὅτι ἡ ἐνέργεια τοῦ ποιητικοῦ αἷτιου εἶναι ὡς ἐκ τῶν ὑστέρων, ἀλλὰ τὰ πρὸς ἡμᾶς ὕστερον εἶναι φύσει καὶ καθ' ἑαυτὸ πρότερον. Τοιοῦτον δὲ ὄν τὸ τελικὸν αἷτιον ἐξ ἀνάγκης προὑποτίθησι διάταξιν καὶ ἐνέργειαν κατὰ νοῦν καὶ λόγον, καὶ ἐὰν ἔτι ὑποτεθῆ ὅτι ἡ τοιαύτη ἐνέργεια δὲν εἶναι καὶ ἐνσυνείδητος, ἀλλ' ὑποσυνείδητος κατὰ τε τὴν ἡμετέραν κρίσιν καὶ ἀντίληψιν. Ἐπειδὴ ὅμως τὸ ὑποσυνείδητον καθ' ἡμᾶς, καίπερ νομιζόμενον ὑποδεέστερον τοῦ ἐνσυνειδήτου, δύναται καθ' ἑαυτὸ νὰ ἐκπροσωπῆ τι πολλῶ ὑπέρτερον, ὡς αὐτὸ τοῦτο τὸ ὑπερσυνείδητον, διὰ τοῦτο εὐλόγως ἐξελήφθη ἡ τελεολογία ἔκπαλαι καὶ ὑπὸ φιλοσόφων πρωτοβαθμίων ὡς ἐν τῶν κυριωτάτων ἐπιχειρημάτων τῆς ὑπάρξεως καὶ ἐνεργείας ἰδεώδους τινὸς καὶ ὑπερφυοῦς ἀρχῆς ἐν τῷ παντί, ἐν ᾧ ἢ κατὰ μόνα τὰ ποιητικὰ καὶ ἀφορμολογικὰ αἷτια, καθ' ἀπλοῦν μηχανισμόν νοουμένη ἀλληλουχία καὶ συναρμογὴ τῶν γινομένων ἐν τῷ παντί ἔχει μὲν καὶ αὕτη τὴν ἰδίαν γοητείαν ἐπὶ τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ, καὶ ἐν τῇ σειρᾷ τῶν αἰώνων εὔρε πολλοὺς καὶ οὐ τυχόντας συνηγόρους καὶ θιασώτας, πλὴν ἔχει καὶ τὰ μειονεκτήματα αὐτῆς, καὶ μάλιστα τοῦτο, ὅτι ῥητῶς ἢ ὑπονοουμένως οὐδένα ἀφίνει χῶρον εἰς τὴν ἐνέργειαν τῆς ἰδέας, τῆς ἐπὶ τὸ ἀϋλότερον καὶ πνευτικώτερον νοουμένης ἀρχῆς, καὶ πράγματα οὕτω μὲν μεγάλα καὶ θαυμάσια, πάσης δὲ σκοπιμότητος ἔμπλεα ἐν τοῖς ἐλαχίστοις οὐχ ἥττον ἢ ἐν τοῖς μεγίστοις, παρίστησιν ὡς ἐνεργήματα

τυφλῶς καὶ μηχανικῶς καὶ ἄνευ τινὸς σκοποῦ ἐνεργουσῶν δυνάμεων ἐν τῷ σύμπαντι.

Συναφῆς πρὸς ταῦτα εἶναι ἄλλη τις μεταφυσικὴ ἀπορία καὶ ζήτησις, ἀφορῶσα οὐχὶ εἰς τό, πόσα καὶ ποῖα τὰ ὄντα καὶ γινόμενα ἐν τῷ παντί, οὐδὲ εἰς τό, ἂν καὶ πῶς καὶ διατί καὶ πρὸς τίνα σκοπὸν ὑπάρχει ἢ ἐν τῷ παντί παρατηρουμένη κίνησις καὶ μεταβολή, ἀλλ' εἰς τοῦτο, ἂν τὰ ἐν τῷ μεγάλῳ τε καὶ ἐν τῷ μικρῷ κόσμῳ ὅπως-δήποτε καὶ ὑφ' οἴονδῆποτε τύπον ὑπάρχοντα καὶ τελούμενα, κρινόμενα βεβαίως καὶ ἐκτιμώμενα ἀνθρωπίνως, ἂν εἶναι λόγου ἄξια, ἂν ἔχουσι τίνα ἀξίαν παραμόνιμον, ἢ τοῦναντίον εἶναι ἄμοιρα πάσης τοιαύτης ἀξίας. Ἐκ τοιαύτης καὶ οὕτω τιθεμένης μεταφυσικῆς ἀπορίας προέκυψαν δύο ἄλλαι τάσεις, ἡ λεγομένη αἰσιοδοξία (optimismus) καὶ ἡ ἀπαισιοδοξία (pessimismus), ἐκείνη μὲν ὡς ἀντίληψις καὶ θεωρία φιλοσοφική, ὅτι πάντα καλὰ λίαν, αὕτη δὲ ὡς ἐναντία ὑπόληψις, ὅτι πλημμελειῶν πλήρη τὰ πάντα, ὅτι «ματαιότης ματαιοτήτων καὶ πάντα ματαιότης» ἄνευ τινὸς ἐξαιρέσεως. Πλὴν δύναται νὰ νοηθῆ καὶ μέση τις τάσις, συνδυάζουσα τὰ ἀντίθετα καὶ παράλληλα εὐρίσκουσα τὰ μὲν παρὰ τὰ δέ.

§ 23. Αἱ κυριώτεραι τάσεις τῆς εἰδικῆς μεταφυσικῆς, καὶ πρῶτον αἱ περὶ τὴν κοσμολογίαν.

Αἱ προαναφερθεῖσαι τάσεις καὶ ἀντιλήψεις, αἱ σχετιζόμεναι πρὸς τὴν τοιαύτην ἢ τοιαύτην ἐκδοχὴν καὶ λύσιν τῶν προβλημάτων τῆς καθόλου ἢ γενικῆς μεταφυσικῆς (§ 20—22), βεβαίως ἔχουσι ῥοπὴν εἰς τὴν ἀνάλογον ἐκδοχὴν καὶ λύσιν τῶν ἐπὶ μέρος προβλημάτων τῆς εἰδικῆς μεταφυσικῆς, τοῦ τε θεολογικοῦ καὶ τοῦ φυσικοῦ ἢ κοσμολογικοῦ καὶ τοῦ ψυχολογικοῦ (§ 17). Πλὴν ἰδιάζουσι καὶ τῆ εἰδικῆ μεταφυσικῆ καὶ τοῖς ἐπὶ μέρος προβλήμασιν αὐτῆς ἰδιαίτινες τάσεις καὶ ἀντιλήψεις, μᾶλλον ἢ ἥττον προσοχῆς ἄξιαι, καὶ μάλιστα αἱ σχετιζόμεναι πρὸς τὸ θεολογικὸν καὶ τὸ ψυχολογικὸν πρόβλημα. Τὸ πρόβλημα τὸ κοσμολογικὸν ἀκολουθεῖ καθόλου μὲν ταῖς ὄντολογικαῖς τάσεσιν, ἰδίᾳ δὲ ταῖς ἀντιλήψεσι περὶ τοῦ μηχανισμοῦ καὶ τῆς τελεολογίας ὡς πρὸς τὰ αἷτια τὰ ἐνεργοῦντα ἐν τῇ κορείᾳ καὶ ἐξελίξει τῶν φυσικῶν φαινομένων τοῦ κόσμου, ὡς καὶ τῆς αἰσιοδοξίας ἢ ἀπαισιοδοξίας, ὡς πρὸς τὴν ἀξίαν ἢ ἀπαξίαν τῆς

καθόλου τε υπάρξεως και τῆς ἐπὶ μέρος ζωῆς. Βεβαίως αἱ αὐταὶ αὐταὶ διαφοραὶ τάσεων και ἀντιλήψεων περὶ τὰ φυσικὰ και κοσμολογικά, ὅπως και αἱ διαφοραὶ τάσεων περὶ τὰ θεολογικά και τὰ ψυχολογικά δύνανται νὰ ἐπιδρῶσι και ἐπὶ τοῦ πρακτικοῦ βίου και νὰ γεννῶσιν ἀναλόγους διαφορὰς φρονημάτων και διαγωγῆς ἐν τῷ βίῳ, πλὴν αἱ τάσεις αὐταὶ θὰ εἶναι ἠθικοῦ μᾶλλον ἢ μεταφυσικοῦ χαρακτῆρος παρὰ πᾶσαν τὴν ἀφετηρίαν αὐτῶν τὴν θεωρητικὴν και τὴν ἐπίδρασιν τῆς θεωρίας ἐπὶ τῆς πράξεως. Ἄλλοιου και ἀνωμάλου ἢ ἰδιορρούθμου χαρακτῆρος τάσεις θὰ προκύψωσι, ἐὰν αἱ αὐταὶ διαφοραὶ τάσεων και ἀντιλήψεων μεταφυσικῶν ἐπιδράσωσι και ἐπὶ τοῦ ἐπιστημονικοῦ βίου οὕτως, ὥστε ὁ εἰδικῶς περὶ τὰ φυσικὰ και κοσμολογικά ἐνασχολούμενος νὰ ἑυθμίξῃ τὰς περὶ ταῦτα ἐπιστημολογικὰς αὐτοῦ μελέτας και ἐργασίας μᾶλλον καθ' ἃς ἔχει μεταφυσικὰς ἀντιλήψεις περὶ φύσεως και κόσμου ἢ κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις τῶν θετικῶν και ἐμπειρικῶν ἐπιστημῶν. Καὶ ἡ μάλιστα ἰδεολογοῦσα ἀντίληψις περὶ τῆς πορείας και τοῦ τέλους τοῦ φυσικοῦ κόσμου δύναται μὲν ὀπισθεν και ὑπεράνω τῶν φυσικῶν νόμων νὰ διαβλέψῃ νόμους πολλῶν ὑπερτέρους και ἰδανικωτέρους και τοὺς φυσικοὺς νόμους νὰ θεωρῇ ὡς ἀπλᾶ ὄργανα και μέσα πρὸς ἐπίτευξιν ὑψηλοτέρων σκοπῶν και τελῶν, δὲν ἀπαλλάσσεται ὁμως τῆς ὑποχρεώσεως πρὸ τῶν ἀπωτέρων αἰτίων τῶν ἐν τῷ κόσμῳ γινομένων νὰ ἐρευνήσῃ τὰ αἷτια αὐτῶν τὰ προσεχῆ. Ἄλλως παρίσταται ὡς ἀστρολόγος μᾶλλον ἢ ὡς ἀστρονόμος, και ὡς τὰ μαγικά ἐπιτηδεύων μᾶλλον ἢ ὡς μελετῶν τὰ περὶ φύσεως κατὰ φυσιοδίφην και φυσιολόγον ἀληθινόν.

§ 24. Αἱ μεταφυσικαὶ τάσεις περὶ τὴν θεολογίαν.

Αἱ περὶ τὴν θεολογίαν φερόμεται τάσεις τῆς εἰδικῆς μεταφυσικῆς ὡς τὰ πολλὰ παρακολουθοῦσι ταῖς περὶ τὴν ὄντολογία κινουμέναις τάσεσι τῆς καθόλου μεταφυσικῆς, και εἶναι ἅψ' ἑνὸς μὲν ἢ ἀθεΐα και ἢ πανθεΐα, ἢ ἄλλως ἀθεϊσμός και πανθεϊσμός, ἅψ' ἑτέρου δὲ ὁ θεϊσμός και ὁ τῷ λατινικῷ ὀνόματι χαρακτηριζόμενος και τοῦ θεϊσμοῦ διαστελλόμενος δεϊσμός (deismus), και τελευταῖον ὁ πανενθεϊσμός. Ἡ ἀθεΐα, ὡς παντελής ἀρνησις παντός θείου ἐν τῷ παντὶ και πάσης θρησκευτικῆς ἰδέας και πράξεως ἐν τῷ βίῳ τῶν

ἀνθρώπων, ἀντιστοιχεῖ τῷ ἀκράτῳ ὕλισμῳ τῆς ὄντολογίας ἐν τῇ μεταφυσικῇ (§ 20), σχοῦσα δὲ κατὰ πάντας τοὺς αἰῶνας μᾶλλον ἢ ἥττον κεκηρυγμένους ὁπαδοὺς καὶ παρὰ τοῖς ἐκ συστήματος φιλοσοφοῦσιν, οὐδὲ τὴν σήμερον εἶναι τι σπάνιον παρὰ τοῖς ἀντιποιοιμένοις ὑπερόχου μορφώσεως καὶ ἀνεξαρτήτου πνεύματος παρὰ τὸ πολὺ κοινόν, καὶ δὴ καὶ ἐπ' ὄνόματι τῆς φιλοσοφίας αὐτῆς, ἐν ᾧ ὁ ἀντίστοιχος αὐτῆς ὕλισμὸς κατὰ γε θεωρίαν ἔχει περιέλθει εἰς χρεωκοπίαν.

Ὑπὸ τὴν πανθεΐαν ἢ τὸν πανθεισμόν νοεῖται μὲν καὶ ἡ ἔκπαλαι συνήθως καὶ παρ' αὐτοῖς ἔτι τοῖς Ἑλλησι φιλοσόφοις φερομένη συνταύσις τοῦ θείου πρὸς τὴν ψυχὴν τοῦ παντός ἢ τοῦ κόσμου, μάλιστα δὲ ἡ πολλῶν ἔτι εὐρυτέρα αὐτοῦ ἐκδοχὴ ὡς τοῦ αὐτοῦ πρὸς τὸ πᾶν ἀδιακρίτως, ὡς τε ὕλικόν καὶ ὡς ψυχικόν ἢ πνευματικόν, ἀντιστοιχῶς πρὸς τὴν θεωρίαν τοῦ μονισμοῦ ἢ τῆς ταυτότητος ἐν τῇ μεταφυσικῇ (§ 20), ὡς καὶ ἡ τάσις ἢ εἰδικωτέρα, ἢ τὸ θεῖον ἐνορῶσα ἐν αὐτῷ τῷ ἀνθρωπίνῳ λόγῳ, ὡς ἐν τῷ πεπερασμένῳ ἐκπροσωποῦντι συγκεκριμένως καὶ ἐνσυνειδήτως τὸν λόγον τὸν ἄπειρον, τὸν ἐν τῷ παντὶ ὑπάρχοντα καὶ ἐνεργοῦντα ἀορίστως καὶ ὑποσυνειδήτως. Καὶ δύναται μὲν ἡ πανθεΐζουσα τάσις τοῦ θείου νὰ νοηθῇ καὶ ὑπὸ τὴν ἐννοίαν τοῦ *transcendens*, τοῦ ὑπερκοσμίου, ὡς ἀπὸ τῶν φαινομένων τοῦ κατ' αἴσθησιν κόσμου διακρίνουσα καὶ διαστελλούσα τὴν ἀδιόρατον καὶ ὑπὲρ πᾶσαν αἴσθησιν ὑπάρχουσαν κληθινὴν αὐτῶν οὐσίαν καὶ ὑπόστασιν, πλὴν ἰδιάζει τῇ πανθεΐᾳ ἢ ἐκδοχῇ τοῦ θείου ὡς ἐνδοκοσμίου (*immanens*), ἐν ᾧ ἡ ἐκδοχὴ αὐτοῦ ὡς ὑπερκοσμίου εἶναι οἰκεία τῷ τε θεϊσμῷ καὶ τῷ δεϊσμῷ, θεωρίαις ἀντιστοιχοῦσαι τῷ δυϊσμῷ καὶ τῷ πνευματισμῷ τῆς ὄντολογίας τῆς μεταφυσικῆς καὶ ἀναγνωρίζουσας τὴν ὑπαρξιν ὑπερτάτου πνευματικοῦ ὄντος, διακεκριμένου τοῦ κόσμου καὶ δημιουργοῦ αὐτοῦ, μετὰ ταύτης τῆς διαφορᾶς, ὅτι κατὰ μὲν τὸν θεϊσμόν τὸ ὄν τοῦτο πιστεύεται καὶ λατρεύεται ὡς ποιητῆς ἅμα καὶ κυβερνήτης τοῦ κόσμου καὶ ὡς ὄν προσωπικόν καὶ παντέλειον, ἐν ᾧ κατὰ τὸν δεϊσμόν νομίζεται ὡς ἄγνωστον μὲν καὶ ἀκαθόριστον ἀκριβῶς κατὰ τὴν οὐσίαν καὶ τὰ ἰδιώματα αὐτοῦ, ὡς ἀμέτοχον δὲ εἰς τὴν κυβέρνησιν τοῦ κόσμου καὶ πᾶσαν πρόνοιαν περὶ τῶν ἐν αὐτῷ γινομένων. Τέλος δὲ ὁ πανθει-

σμός, καίπερ συμφωνῶν τῷ θεϊσμῷ εἰς τὴν ἀπόρριψιν τῆς πανθειστικῆς ταυτοῦτος τοῦ θείου πρὸς τὸ πᾶν, ὡς καὶ τὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἀπολύτου πνευματικότητος καὶ προσωπικότητος τοῦ Ὑψίστου ὄντος, πάλιν δ' ὅμως ἀποπειρᾶται τινὰ συμβιβασμὸν μεταξὺ θεϊσμοῦ καὶ πανθεισμοῦ ἐν τῷ καθορισμῷ τῆς σχέσεως τοῦ θεοῦ πρὸς τὸν κόσμον, παριστῶν αὐτὴν ἐν πολλῷ εὐρυτέραν καὶ περιεκτικωτέραν καὶ ἅμα οἰκειωτέραν καὶ ἀμεσωτέραν, ἀποδεχόμενος τὸν θεὸν ὡς ὑπερκόσμιον ἅμα καὶ ἐνδοκόσμιον, ὡς ἐν τῷ θεῷ μὲν ὑπάρχοντα τὰ τοῦ κόσμου πάντα, ἐν τῷ θεῷ δὲ ζῶντα καὶ ἐνεργοῦντα, οὕτως ὥστε παρὰ πᾶσαν τὴν ἐν τῷ παντὶ καὶ παρὰ παντὶ παρουσίαν καὶ ἐνέργειαν τοῦ θεοῦ, οὔτε αὕτη ἐν ἑκάστῳ τῶν ἐπὶ μέρους ὄντων τῶν ἐνεργούντων εἰκονίζεται καὶ ἀποκατοπτρίζεται ὑπὸ τὸν αὐτὸν τύπον, ἀλλ' ἄλλον παρ' ἄλλῳ, οὔτε ὁ κόσμος, οὔτε ἐν τοῖς μέρεσιν αὐτοῦ, ἔστω καὶ τοῖς τελειοτάτοις ἐξ αὐτῶν, οὔτε ἐν τῇ ὁλότητι αὐτοῦ, ἐνέχει καὶ παρέχει εἰκόνα τινὰ τοῦ θείου σύμμετρον αὐτῷ καὶ ἀκριβῆ, διὰ τὸ πάντη ὑπέροχον καὶ ἀνεξάντλητον τοῦ θείου πληρώματος ἐν παραβολῇ πρὸς τὰ ἐνεργήματα αὐτοῦ τὰ ὑφ' οἰονδήποτε τύπον καὶ καθ' οἰονδήποτε τρόπον εἰκονίζοντα καὶ ἀποκατοπτρίζοντα τὴν ἐκείνου δύναμιν καὶ ἐνέργειαν.

§ 25. Αἱ μεταφυσικαὶ τάσεις περὶ τὴν ψυχολογίαν.

Αἱ περὶ τὸ ψυχολογικὸν πρόβλημα ὑφιστάμεναι τάσεις τῆς εἰδικῆς μεταφυσικῆς ἀφορῶσι καὶ αὗται αἱ μὲν πρὸς αὐτὸ τὸ εἶναι τῆς ψυχῆς, ὡς ὅποια τις ἐκληπτέα δηλ. ἡ ψυχὴ ἢ ἀνθρωπίνη κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτῆς φύσιν καὶ οὐσίαν, καὶ ἂν ὑφίσταται αὕτη καθ' ἑαυτὴν καὶ ἔχει ἰδίαν ὑπόστασιν, καὶ ταύτην ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ ἀκαταλύτου τε καὶ ἀφθάρτου κατὰ τὸ εἶναι καὶ τοῦ διαρκοῦς καὶ ἀθανάτου τῆς ἐνσυνειδήτου καὶ προσωπικῆς αὐτῆς ζωῆς καὶ ἐνεργείας ἐκτὸς τοῦ σώματος, αἱ δὲ πρὸς τὴν ἐνέργειαν αὐτῆς, πρὸς τε τὴν ἰδιάζουσαν φύσιν τῶν τῷ ὀνόματι τούτῳ διακρινομένων καὶ χαρακτηριζομένων ψυχικῶν ἐνεργειῶν καὶ πρὸς τὴν ἀρχὴν ἢ δύναμιν αὐτῶν τὴν κινητήριον, πρὸς τὸ ἐκούσιον ἢ ἀκούσιον τῶν ἐκφάνσεων αὐτῶν, καὶ ἄλλαι πρὸς τὸ πρωτεῖον αὐτῶν, ἂν δηλ. καὶ τίνες τῶν διαφόρων ψυχικῶν ἐνεργειῶν προέχουσι τῶν ἄλλων ὡς ἀρχικαὶ καὶ θεμελιώδεις, αἱ λεγόμεναι γνωστικαί, ἢ συναισθητικαί, ἢ αἱ βουλευτικαί,

Καὶ περὶ τὴν λύσιν τῶν διαφορῶν τούτων μεταφυσικῶν ἀποριῶν τῆς ψυχολογίας παρατηρεῖται σχεδὸν τὸ αὐτό, ὅπερ εἶδομεν συμβαῖνον καὶ περὶ τὴν λύσιν τῶν ὁμοίων ἀποριῶν τῆς θεολογίας. Αἱ τάσεις δηλ. αἱ περὶ τὰ ψυχολογικὰ καθόλου μὲν εἶπειν εἶναι ἀνάλογοι πρὸς τὰς τάσεις τὰς περὶ τὴν ὄντολογίαν καὶ ὡς τὰ πολλὰ ἀκολουθοῦσιν ἐκείναις. Ἰδίᾳ δὲ ὡς πρὸς τὸ πρόβλημα τὸ περὶ τῆς οὐσίας τῆς ψυχῆς καὶ τῶν συναφῶν αὐτῷ ζητημάτων σημειωτέον τοῦτο, ὅτι ὑπάρχουσι καὶ οἱ ἀρνούμενοι πᾶσαν ἰδίαν ὑπόστασιν τῇ ψυχῇ, καὶ ὑπὸ ψυχὴν ἐννοοῦντες ἀπλῆν ἐνέργειαν, καὶ ταύτην ὅχι καθ' ἑνὲν ἐννοοῦσαν πᾶν τὸ ὡς ὄν θεωρούμενον ἐκλαμβάνεται ὡς αὐτὸ τοῦτο δύναμις καὶ ἐνέργεια (force, energie), ἀλλ' ὡς τις ἐντέλεια (actualitas), ὡς τι κεφάλαιον ἢ γινόμενον τῆς ἐνεργείας ἢ συνεργείας τῶν τὸ σῶμα καθόλου καὶ τὸν ἐγκέφαλον ἰδίᾳ συναποτελούντων μορίων ἢ κυττάρων, ὁπωσδήποτε νοουμένων, εἴτε ὡς ὅλως ὑλικῶν, εἴτε ὡς ὅλως πνευματικῶν, εἴτε ὡς ὑλοπνευματικῶν, κατ' ἀνάλογον μεταφυσικὴν ἐκδοχὴν τοῦ ὄντος. Ὡς πρὸς δὲ τὴν φύσιν αὐτὴν τῶν ψυχικῶν ἐνεργειῶν καὶ τὴν αἰτιώδη αὐτῶν ἀρχὴν, βεβαίως καὶ τὸ ζήτημα τοῦτο λύεται κατὰ τὰς καθόλου ὄντολογικὰς θεωρίας, καὶ ἐν ᾧ κατὰ τὸν ὀλιστὴν πᾶσα ψυχικὴ ἐνέργεια εἶναι καὶ αὐτὴ ὑλική, ὡς τοιαύτη δέ, ὡς αἰτία ἔχουσα ἀνάλογον, ἐξωτερικὴν δηλ. καὶ μηχανικὴν, τὴν τοιαύτην ἢ τοιαύτην κίνησιν ἢ κατάστασιν τοῦ ἐγκεφάλου ἢ τῶν παραρτηματίων αὐτοῦ, στερεῖται πάσης ἐκουσιότητος, κατὰ τὸν μονιστὴν ἢ ψυχικὴ ἐνέργεια εἶναι ἢ ἑτέρα ὄψις τῆς διφυοῦς ιδιότητος τοῦ ἑνὸς καὶ τοῦ ὄντος, καὶ ὀφειλομένη εἰς αὐτὴν τὴν ἐνέργειαν τοῦ διφυοῦς ὄντος καὶ τῶν διαφορῶν ἐκφάνσεων αὐτοῦ οὐδὲν ἔχει τὸ ἐκούσιον καὶ αὐτοτελές. Τοῦναντίον δὲ κατὰ τὸν δυϊστὴν καὶ τὸν πνευματιστὴν ἢ ψυχικὴ ἐνέργεια καὶ φύσιν ἔχει ἰδίαν, ὅλως ἀσύγκριτον πρὸς τὴν λεγομένην φυσικὴν καὶ φυσιολογικὴν ἐνέργειαν, καὶ μετέχει ἐκουσιότητος καὶ αὐτενεργείας. Ἡ τάσις ἢ ἀρνούμενη πᾶσαν ἐκουσιότητα εἰς τὰς ψυχικὰς ἐνεργείας, καὶ παριστῶσα αὐτὰς ὡς ἀποτελέσματα ἄλλων ἐπιδράσεων ἢ καὶ αὐτῆς τῆς ἀλληλεπιδράσεως αὐτῶν χαρακτηρίζεται ὡς determinismus ἢ καὶ necessarianismus ὡς τις ἑτεροαρχία τῆς βουλήσεως ἢ ἄλλως ὡς ἀναγκοβουλία ἢ ἀναγκοπραγία, ἐν ᾧ ἢ

έναντία τάσις, ἡ ὑποστηρίζουσα τὴν πλήρη καὶ τελείαν ἐκουσιότητα καὶ ἀνεξαρτησίαν τῶν ψυχικῶν ἐνεργειῶν, χαρακτηρίζεται ὡς *indeterminismus*, ὡς τις *αὐθαιρεσία* ἢ *ἀπολυταρχία* τῆς βουλήσεως, ἡ δὲ τάσις ἢ ἀποφεύγουσα τὰ δύο ἄκρα, καὶ πρὸς τῇ αὐτοβουλία ἀποδεχομένη τὴν ἐπίδρασιν καὶ ἄλλων αἰτιῶν ἢ ἀφορμῶν ἐπὶ τῶν ἐκάστοτε λαμβανομένων ἀποφάσεων εἶναι ἢ καλῶς ἐννοουμένη ἐκουσιότης ἢ ἐκουσιοβουλία (*spontanéité*), ὡς τις *αὐταρχία* τῆς βουλήσεως ἐξ ἴσου διαστελλομένη τῆς τε *έτεραρχίας* καὶ τῆς *ἀπολυταρχίας*.

Ἄλλοιαι εἶναι αἱ ψυχολογικαὶ τάσεις αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὴν ἀπλότητα ἢ πλειονότητα τῶν ψυχικῶν δυνάμεων καὶ ἐνεργειῶν καὶ εἰς τὸ πρωτεῖον μεταξὺ αὐτῶν ἐν περιπτώσει πλειονότητος αὐτῶν, καὶ δὴ ἀφ' ἑνὸς μὲν ὁ λεγόμενος *intellectualismus*, ὁ νοητισμὸς ἢ νοησιαρχία, ἡ τάσις ἢ παραδεχομένη τριάδα ψυχικῶν δυνάμεων καὶ ἐνεργειῶν καὶ ὡς θεμελιώδη μεταξὺ αὐτῶν καὶ ἄρχουσαν τὴν χαρακτηριζομένην ὡς τὸ νοητικὸν ἢ γνωστικὸν τῆς ψυχῆς, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὁ λεγόμενος *voluntarismus*, ὁ βουλευτισμὸς ἢ βουλευσιαρχία, ἡ τάσις ἢ ἀποδίδουσα τὰ πρωτεῖα εἰς ὅ,τι διακρίνεται ὡς ὀρεκτικὸν ἢ βουλευτικὸν τῆς ψυχῆς, καὶ ὡς τρίτη ὁ λεγόμενος *sentimentalismus*, ὁ συναισθητισμὸς ἢ συναισθηματισμὸς, τάσις παρὰ τὸ γνωστικὸν καὶ βουλευτικὸν ἀναγνωρίζουσα ὡς ἴδιαν ψυχικὴν ἐνέργειαν καὶ τὸ συναίσθημα (*sentiment, Gefühl*), καὶ ἐν τούτῳ διαβλέπουσα τὴν πρώτην καὶ θεμελιώδη ψυχικὴν δύναμιν ἢ ἐνέργειαν, καὶ οὐ μόνον ὡς ἀπλὴν ἀφετηρίαν τῆς βουλήσεως καὶ τῆς πράξεως, ἀλλὰ καὶ ὡς ἴδιόν τινα καί, οὕτως εἰπεῖν, ἄμεσον τρόπον καὶ ἅμα γνώμονα τῆς γνώσεως αὐτὸ τοῦτο ὡς *intuition*, ὡς *θυμοσοφίαν* ἢ *διαίσθησιν* ἢ *ἐνόρασιν*, ἣτις, καίπερ καθ' ἑαυτὴν μυστικὴ, ἀνεξήγητος καὶ ἀναιτιολόγητος, ὅμως παρίσταται πολλάκις ὡς ἡ μόνη καὶ ἀσφαλὴς πηγὴ γνώσεως ἐν τε τοῖς θεωρητικοῖς καὶ ἐν τοῖς πρακτικοῖς (πρβλ. § 19).

§ 26. *Τάσεις περὶ τὸν πρακτικὸν κλάδον τῆς φιλοσοφίας.*

Τάσεις καὶ διαφοραὶ τάσεων ἐξεδηλώθησαν κατὰ καιροὺς καὶ περὶ τὰ προβλήματα τοῦ πρακτικοῦ κλάδου τῆς φιλοσοφίας, καὶ οὐ μόνον τῶν ἐιδικῶν αὐτοῦ μαθημάτων, ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ τοῦ γενικώτερον χαρακτηῖρα ἔχοντος, τῆς φιλοσοφικῆς ἀνθρωπογνωσίας, τοῦ φι-

λοσοφικῶς θεωρουμένου καὶ ἐξεταζομένου μικροκόσμου (§ 17). Καί-
τοι δὲ τὰ διάφορα τοῦ κλάδου τούτου προβλήματα καὶ αἱ περὶ
αὐτὰ ἐκδηλωθεῖσαι καὶ ὑφιστάμεναι τάσεις καὶ τάσεων διαφοραὶ
διευκρινίζονται ἐν τοῖς ἐπὶ μέρους μαθήμασι τοῦ αὐτοῦ κλάδου,
πλὴν ὑπάρχουσι καὶ τοιαῦτα προβλήματα καὶ τοιαῦται περὶ αὐτὰ
τάσεις καὶ διαφοραὶ τάσεων, αἵτινες, κοιναὶ οὔσαι πᾶσι τοῖς ἐπὶ
μέρους μαθήμασιν, ἁρμοδίως ἐξετάζονται οὐχὶ ἐν ἐνί τινι τούτων,
ἀλλ' ἐν τῷ γενικωτέρῳ μαθήματι τοῦ κλάδου τούτου, ἐν τῇ φιλο-
σοφικῇ ἀνθρωπογνωσίᾳ. Ὡς τοιαῦτα προβλήματα προέχουσι τό τε
περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ προελεύσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου
γένους, καὶ τὸ περὶ τῆς πρώτης αὐτοῦ καταστάσεως ὡς καὶ τὸ περὶ
τῆς περαιτέρω πορείας τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων ὑπὸ τὰς ποι-
κίλας αὐτοῦ ὄψεις καὶ φάσεις, ἰδιωτικὰς τε καὶ ὁμαδικὰς, ὑλικὰς τε
καὶ πνευματικὰς, βιοτεχνικὰς τε καὶ καλλιτεχνικὰς, κοινωνικὰς τε
καὶ πολιτικὰς, ἠθικὰς τε καὶ δικαιολογικὰς, ἐκπολιτιστικὰς τε καὶ
ἐξημερωτικὰς, προβλήματα συμπεριλαμβανόμενα καὶ συγκεντρούμενα
ἐν τῇ περιβοήτῳ τῶν νεωτέρων χρόνων θεωρίᾳ τῆς ἐξελίξεως (έvo-
lution), τῇ θεωρίᾳ τῆς ἀπὸ τῶν ἀτελεστέρων βαθμιαίας προελεύ-
σεως τῶν τελειότερων, ἐν ἀντιθέσει μὲν πρὸς τὴν ἔκπαλαι γνωστὴν
θεωρίαν τῆς προβολῆς ἢ ἀπορροῆς (emanatio), τὴν θεωρίαν τῆς
ἀπὸ τοῦ τελείου καθόδου εἰς τὰ ἀεὶ ἀτελέστερα, ἐν ἀντιδιαστολῇ,
δὲ πρὸς δύο ἄλλας ἐννοίας, τὴν ἀπὸ τοῦ ὀπωσδήποτε προσκτηθέν-
τος καὶ κατορθωθέντος βαθμοῦ βελτιώσεως καὶ τελειοποιήσεως με-
τατροπὴν ἢ μεταστροφὴν εἰς τὴν ἀρχικὴν ἀτέλειαν, ὡς καὶ τὸν
λεγόμενον ἐκφυλισμὸν (degeneratio), τὴν ἀπὸ ἀρχικῆς τινος εὐεξίας
ἢ τελειότητος μετάπτωσιν ἢ κατάπτωσιν εἰς τὰς πλημμελείας τῆς
ἀτελείας καὶ καχεξίας. Τῆς ἐξελίξεως ἴδιον εἶναι καὶ τοῦτο, ὅτι ἡ
βαθμιαία βελτίωσις καὶ τελειοποίησις δύναται νὰ θεωρηθῇ τὸ μὲν
ὡς ὅλως μηχανικῶς καὶ ἀσκόπως συντελουμένη κατὰ εἰρμὸν αἰτίων
ἔσωτερικῶν, τῇ φύσει τῶν ὑποκειμένων οἰκείων, καὶ ἀφορμῶν ἐξω-
τερικῶν, τυχαίων πολλάκις συμπτώσεων καὶ περιστάσεων, οἰκοθεν
ἀσχέτων πρὸς τὰ συντελούμενα, τὸ δὲ καὶ ὡς κατὰ σκοπὸν τινα
διενεργουμένη, ὡς συμμορφουμένη καὶ ἀκολουθοῦσα, ἔστω καὶ ἀσυνει-
δήτως, καὶ ἠθικῇ τινι τάξει καὶ διατάξει τῶν τοῦ μακροῦ τε καὶ

μικροῦ κόσμου, τάξει ὑπερκειμένη μὲν τῇ ἀπλῇ φυσικῇ τάξει καὶ διατάξει, μεταχειριζομένη δὲ ταύτην ὡς μέσον πρὸς ἐπίτευξιν πολλῶν ὑψηλοτέρων σκοπῶν τοῦ βίου καὶ τῆς ὑπάρξεως ὅλης. Ἡ τάσις αὕτη, οἰκεία οὖσα τοῖς θεῖσταῖς καὶ τοῖς δεῖσταῖς, δὲν εἶναι ἄλλοτρία καὶ τοῖς ἐπὶ τὸ πανθεϊστικώτερον φιλοσοφοῦσιν⁽¹⁾, ἐν ᾧ ἡ ὅλως φυσικὴ καὶ μηχανικὴ ἐκδοχὴ τῆς ἐξελίξεως ἰδιαίξει τοῖς ἐπὶ τὸ ὑλιστικώτερον φιλοσοφοῦσι, καίτοι αὐτὸς ὁ Κάρολος Darwin, ὁ ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις εἰσηγησάμενος τὴν θεωρίαν τῆς ἐξελίξεως δὲν ἦτο κεκηρυγμένος ὑλιστῆς καὶ ἄθεος. Κατὰ τοὺς οὕτως ἢ ἄλλως προσκειμένους τῇ εἰρημένῃ ἐκδοχῇ τῆς ἐξελίξεως καὶ τοῦ ἀνθρώπου ἡ προέλευσις ἐξηγητέα καθ' ὃν τρόπον καὶ ἡ προέλευσις πάντων τῶν ἄλλων ἐνοργάνων καὶ ἐμψύχων ὄντων, ἡ ἀρξαμένη ἀπὸ ὅλως στοιχειωδестаίων ἀρχῶν, ἀπὸ σπερμάτων καὶ πλασμάτων ἢ πρωτοπλασμάτων ἀτελεστάτων, καὶ μετὰ μακρὰν μὲν τῶν αἰώνων καὶ τῶν χιλιετηρίδων σειρὰν, ἐν διαδοχῇ δὲ ἐλιγμῶν καὶ μεταπτώσεων καὶ διαμείψεων καὶ μεταμείψεων καταλήξασα εἰς τὴν κατὰ τόπους καὶ καιροὺς ἐμφάνισιν καὶ τοῦ λεγομένου ἀνθρωπίου εἴδους⁽²⁾, ὄντων πιθηκοειδῶν καὶ πηθικογενῶν, πεπροικισμένων μὲν μετὰ ἀνωτέρου σωματικοῦ καὶ ἐγκεφαλικοῦ ὀργανισμοῦ καὶ μετὰ ἀνωτέρων ψυχικῶν δυνάμεων καὶ λειτουργιῶν, ἀλλ' ἐν τῇ πρώτῃ ἀτελεστάτων κατ' ἄμφω, καὶ μόνον ὕστερον μετὰ χρόνου πάροδον ἀνυπολογίστου ἀναπτυχθέντων κατὰ μικρὸν καὶ εἰς ὀπωσοῦν τελειότερα στάδια ζωῆς, νοήσεως καὶ ἐνεργείας προβάτων, καὶ ἔτι νῦν προβαίνοντων μὲν ἢ καὶ προβησομένων ἐν τῇ ἡμερώσει καὶ τῷ πολιτισμῷ, ἀλλ' ἄνευ μὲν τινος ὑψηλοτέρας προδιατάξεως καὶ ἄνευ σκοποῦ τινος καὶ τέλους ὑψηλοτέρου, κατὰ νόμους δὲ μοιραίως φυσικοὺς καὶ κατὰ τρόπους ἀλογίστως εἰκαίους, διὰ παντοίων στρο-

(1) Πρὸβλ. τοὺς ἐκ τῶν νεωτέρων Γερμανῶν φιλοσόφων Ἐγγελον († 1831), Krause († 1832) καὶ Schelling († 1854).

(2) Ἀξιοσημεῖωτον ὅτι καὶ τῆς τοιαύτης θεωρίας τῆς ἐξελίξεως αἱ ἀρχαὶ ἀπαντιῶσιν ἤδη ἐν αὐτῇ τῇ ἀρχαίᾳ Ἰωνικῇ φιλοσοφίᾳ ἢ φυσιολογίᾳ, παρὰ τῷ Ἀναξίμανδρῳ, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Πλουτάρχου αὐτοῦ (Συμποσ. προβλήμ. Α, Σ, 4). «Ἐν ἰχθύσιν ἐγγενέσθαι τὸ πρῶτον ἀνθρώπου ἀποφαίνεται (Ἀναξίμανδρος), καὶ τραφέντας, ὥσπερ οἱ γαλεοὶ, καὶ γενομένους ἰκανοὺς ἑαυτοῖς βοηθεῖν, ἐκβληθῆναι τήνικαῦτα καὶ γῆς λαβέσθαι».

φῶν καὶ μεταστροφῶν καὶ μεταπτώσεων καὶ περιπετειῶν καὶ ἀγώνων καὶ ἀνταγωνισμῶν καὶ πόθων καὶ εὐχῶν καὶ ἐλπίδων καὶ προσδοκιῶν, καὶ τούτων ἰσταμένων κατὰ τὸν λίθον τοῦ Σισύφου, καὶ πληρουμένων κατὰ τὸν πίθον τῶν Δαναΐδων καὶ τὰ διψῶντα χεῖλη ἀναψυχουσῶν κατὰ τὰ ρ. . . τοῦ Ταντάλου, καὶ οὐ μόνον κατὰ μέλη ἕκαστα, ἀλλὰ καὶ καθ' ὁμάδας ὅλας καθ' ἅπαν τὸ γένος τῶν βροτῶν, ὅ,τι δέ που φαίνεται ὡς λάμψις καὶ ἐπίφασις δόξης ἀνθρωπίνης, δὲν εἶναι τι ἄλλο εἰ μὴ ὡς ἄνθος χόρτου· ἐξηράνθη ὁ χόρτος, καὶ τὸ ἄνθος αὐτοῦ κατέπεσεν. Εἰς τοῦτο καταλήγει συνεπῶς ἡ μηχανικὴ ἐκδοχὴ τῆς ἐξελίξεως ἐφαρμοζομένη εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ εἰς πᾶν ὅ,τι ἀφορᾷ τὸν ἀνθρώπινον βίον, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν λαμπροτάτων ἐπιτευγμάτων καὶ κατορθωμάτων τοῦ ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ κατὰ πάσας αὐτοῦ τὰς φάσεις.

§ 27. Προέχουσαι τάσεις περὶ τὴν ἠθικὴν.

Ἐκ τῶν τάσεων τῶν εἰδικωτέρων, τῶν ἐκδηλωθεισῶν περὶ τὰ καθ' ἕκαστα προβλήματα καὶ μαθήματα τοῦ πρακτικοῦ κλάδου τῆς φιλοσοφίας, δὲν εἶναι μὲν ἀνάξια προσοχῆς αἱ φερόμεναι καὶ περὶ τὰ ἄλλα, θὰ διαλάβωμεν ὅμως ἐν τοῖς ἐξῆς οὐχὶ περὶ ὅλων, ἀλλὰ περὶ τῶν κυριωτέρων καὶ μᾶλλον προεχουσῶν, οἷαι κατὰ πρῶτον λόγον αἱ περὶ τὴν ἠθικὴν, ἔπειτα δὲ αἱ περὶ τὴν δικαιολογίαν ἢ φιλοσοφίαν τοῦ δικαίου καὶ αἱ περὶ τὴν καλολογίαν ἢ αἰσθητικὴν.

Εἶναι διάφοροι αἱ περὶ τὴν ἠθικὴν ὑπάρχουσαι τάσεις, προκύπτουσαι ἐκ τῆς ἀπὸ διαφόρου ἀπόψεως ἐξετάσεως τῶν ἠθικῶν προβλημάτων, καὶ πρῶτον τοῦ προβλήματος τοῦ καιρίου περὶ τοῦ γνώμονος ἢ κριτηρίου τῆς ἠθικότητος καὶ περὶ τοῦ ὑποχρεωτικοῦ κύρους τῶν ἀπαιτήσεων αὐτῆς. Κατὰ τίνα δηλ. νόμον καὶ κανόνα, καὶ πῶς καὶ πόθεν προελθόντα κρίνοντες τὰς τῶν ἀνθρώπων διαθέσεις, βουλήσεις, καὶ πράξεις προκρίνομεν τὰς μὲν τῶν δέ, καὶ τὰς μὲν τιμῶμεν ὡς ἐπαίνου καὶ σπουδῆς ἀπάσης ἀξίας, τὰς δὲ τοῦναντίον λογιζόμεθα ὡς ψόγου καὶ καταφρονήσεως καὶ φυγῆς ἀξίας. Καὶ καθόσον μὲν ἡ ἀρχὴ τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ κανόνος ἀναζητεῖται ἐν αὐτῷ τῷ ἀνθρώπῳ, ἐν αὐτῇ τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει, ἐν ἰδίᾳ τινὶ ἐν αὐτῷ τῷ ἀνθρώπῳ ἐνυπαρχούσῃ δυνάμει ἢ ὁρμῇ καὶ κλίσει, ἐν αὐτῇ τῇ κοινῶς οὕτω καλουμένῃ συνειδήσει ἢ φωνῇ τῆς συνει-

δήσεως, προκύπτει ἡ τάσις τῆς αὐτονομίας, ὡς τοῦ ἀνθρώπου αὐτοῦ ἐπέχοντος παρ' ἑαυτῷ θέσιν νομοθέτου καὶ κριτοῦ τῶν ἰδίων ἑαυτοῦ διαθέσεων, βουλήσεων καὶ πράξεων. Καθόσον δὲ πάλιν ἡ ἀρχὴ τοῦ αὐτοῦ νόμου καὶ κανόνος ἀναζητεῖται ἐν ἄλλῳ τινὶ ἐκτὸς τοῦ ἀνθρώπου αὐτοῦ, καὶ ἀνάγεται εἴτε εἰς τὸ ὅπωςδῆποτε ἐπικρατήσαν ἔθος ἢ συνήθειαν, εἴτε εἰς θεσμόν καὶ διάταξιν ἀρχῆς τινος καὶ ἐξουσίας ὅπωςδῆποτε καθεστηκυίας, πολιτικῆς ἢ θρησκευτικῆς, εἴτε εἰς τὸ κῦρος καὶ τὴν αὐθεντίαν θεοδότου τινὸς νομοθεσίας, προκύπτει ἡ τάσις τῆς ἑτερονομίας, ὡς ἄλλου τινὸς ἐκτὸς τοῦ ἀνθρώπου αὐτοῦ ἀναγράφοντος τὰ φευκτέα καὶ τὰ πρακτέα, καὶ διατιμῶντος τὴν ἀξίαν ἢ ἀπαξίαν τῶν ἰδίων ἡμῶν διαθέσεων, βουλήσεων καὶ πράξεων. Ἡ ἑτερονομία χαρακτηρίζεται ἰδιαιτέρως ὡς θεονομία, ὅταν ὡς νόμος καὶ κανὼν τῶν ἡμετέρων διαθέσεων, βουλήσεων καὶ πράξεων καὶ ὡς κριτήριον τῆς ἀξίας ἢ ἀπαξίας αὐτῶν λαμβάνηται αὐτὸ τὸ θεῖον θέλημα, καθ' οἷονδῆποτε τρόπον γνωσθέν ποτε τοῖς ἀνθρώποις ἢ γνωριζόμενον ἐκάστοτε.

Δὲν διαφέρουσι κατ' οὐσίαν ἄλλοι τινὲς καὶ ἄλλως ἠχοῦντες χαρακτηρισμοὶ τῶν αὐτῶν τάσεων, τῆς μὲν αὐτονόμου ἠθικῆς ὡς θεωρητικῆς ἢ ἐκ τῶν προτέρων (apriorismus) ἢ διαισθητισμοῦ (intuitionismus) ἢ ἐγγενισμοῦ ἢ ἐμφυτισμοῦ (nativismus), τῆς δὲ ἑτερονόμου ὡς ἱστορικῆς ἢ ἐμπειρικῆς ἢ ἐκ τῶν ὑστέρων (aposteriorismus), καὶ κατὰ τὴν νεωτέραν τῆς ἐκδοχῆς ταύτης προσαρμογὴν εἰς τὴν προεξετασθεῖσαν θεωρίαν τῆς ἐξελίξεως ὡς ἐξελικτικισμοῦ (evolutionismus), ὡς τοῦ ἐκάστοτε βαθμοῦ τῆς προόδου καὶ τοῦ πολιτισμοῦ συνιστῶντος τὸ μέτρον καὶ κριτήριον τῆς ἀξίας ἢ ἀπαξίας τῶν ἐκάστοτε ἀνθρώπων.

Αἱ οὕτω καὶ οὕτω χαρακτηριζόμεναι αὗται τάσεις, καίπερ διαστελλόμεναι ἀπ' ἀλλήλων καὶ ἀντιτιθέμεναι ἀλλήλαις, ὅμως δὲν εἶναι τοιαῦται, ὥστε νὰ ἀποκλείωσιν ἀλλήλας, ἀλλὰ κάλλιστα δύνανται νὰ συνδυασθῶσι καὶ νὰ ἀναπληρῶσι τὰς ἀλλήλων ἐλλείψεις, ἡ μὲν ἱστορικὴ καὶ ἐμπειρικὴ συντελοῦσα πρὸς ἐπίρρωσιν τῶν κατὰ θεωρίαν καὶ ἐκ τῶν προτέρων λαμβανομένων ἠθικῶν ἀρχῶν καὶ ἀξιωμάτων, ἡ δὲ θεωρητικὴ παρέχουσα τὸ κριτήριον τῆς ὀρθότητος τῶν ἐκ τῶν ὑστέρων προσγενομένων νόμων καὶ

κανόνων τῆς ἠθικότητος. Ἔτερον οὐχ ἦττον σπουδαῖον καὶ θεμελιώδες πρόβλημα τῆς ἠθικῆς εἶναι τὸ περὶ τῆς οὐσίας τῆς ἠθικότητος, τὸ περὶ τῆς ἀξίας ἢ ἀπαξίας τῶν ἡμετέρων διαθέσεων, βουλήσεων καὶ πράξεων, ποῖαι δηλονότι οὔσαι αὐταὶ καὶ ποίου τινὸς ἀγαθοῦ καὶ ἐφ' ἑαυτοῦ στοχαζόμεναι ἢ ἀστοχοῦσαι αἰ μὲν τιμῶνται ὡς ἀγαθὰ καὶ ἐπαινοῦνται ὡς χρησταί, αἰ δὲ τοῦναντίον ἐκφραυλίζονται ὡς πονηραὶ καὶ ψέγονται ὡς κακαί. Ἐν τῇ λύσει τοῦ προβλήματος τούτου ζητεῖται κατὰ πρῶτον διὰ τίνος ψυχικῆς ἐνεργείας τελεῖται ὁ ἐν λόγῳ καθορισμὸς τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, διὰ τοῦ λογισμοῦ, διὰ τῆς ψυχρᾶς νοήσεως, ἢ διὰ τοῦ συναισθήματος, ἢ διὰ τῆς βουλήσεως. Ἡ προτίμησις τῆς λογιστικῆς ἐνεργείας ἀποτελεῖ τὴν τάσιν τὴν παρὰ τῶν ξένων οὕτω καλουμένην reflexionismus, ἐνῶ ἡ προτίμησις μὲν τῆς συναισθητικῆς ἐνεργείας εἶναι ἡ τάσις ἡ λεγομένη emotionalismus, ἡ affectualismus ἢ προτίμησις δὲ τῆς βουλήσεως εἶναι ἡ λεγομένη θεληματισμός, ἡ voluntarismus τῶν ξένων. Ζητεῖται ἀκολουθῶς νὰ καθορισθῇ αὐτὸ τὸ εἶδος τοῦ ἀγαθοῦ, ἂν δηλ. πρόκειται περὶ κοινοῦ τινος τοιούτου ἐκ τῶν ὑλικωτέρων καί, οὕτως εἰπεῖν, χθαμαλῶν, ἐκ τῶν χύδην ἐπιζητούμενων ὑπὸ τῶν πολλῶν καθ' ἀπλῆν ὁρμὴν τῆς ζωῆς ἡμῶν φύσεως, περὶ ἡδονῆς καὶ εὐζωίας καὶ εὐδαιμονίας καὶ πάσης ἄλλης εὐπορίας καὶ εὐμαρείας, ἢ τοῦναντίον περὶ εὐγενεστέρων καὶ ὑψηλοτέρων, ἐξ ἐκείνων, ὅσα κατ' αὐτὰς τὰς ὑπαγορεύσεις τῆς πνευματικῆς ἡμῶν συστάσεως καὶ τῶν ἀναλόγων ἡμῶν ὁρμῶν καὶ κλίσεων ἐπιδιώκονται λογάδην ὡς κατ' ἐξοχὴν ἀνθρώπινα καὶ τοῖς ἀνθρώποις ἐμπρέποντα, ὡς σπουδάσματα ὑπεραίροντα τὴν κορωνίδα τῆς ἐπιγείου ὑπάρξεως ὑπὲρ τὰ κτίσματα τὰ ἄλογα. Εἶναι τοιαῦτα τὰ ἀγαθὰ οὐ μόνον τοῦ νοῦ καὶ τοῦ πνεύματος, ἢ φιλομάθεια, τὸ φιλάληθες, τὸ φιλοπρόοδον καὶ εἴτινα ἄλλα τοιαῦτα, ἀλλὰ καὶ τὰ τοῦ ἤθους καὶ τῆς καρδίας καὶ τῆς βουλήσεως αὐτῆς, τὸ φιλελεύθερον, τὸ γιλοφενὲς καὶ φιλόπατρι, ἢ μεγαλοψυχία ἢ ἀκεραιότης τοῦ φρονήματος, ἢ σωφροσύνη, ἢ δικαιοσύνη, ὁ οἶκτος καὶ ἡ φιλανθρωπία καὶ ὅσα παρόμοια; Ἡ τάσις, ἡ ἀπονέμουσα τὰ πρωτεῖα εἰς τὰ χύδην σπουδάσματα καὶ ὑλικώτερα ἀγαθὰ, χαρακτηριζομένη ὑπὸ τῶν ξένων ὡς naturalismus, δύναται καὶ χα-

ρακτηρισθῆ παρ' ἡμῖν ὡς φυσιοφροσύνη καθόλου, καὶ εἰδικεύεται ὡς ἡδονισμὸς ἢ ἡδονοθηρία (hedonismus), ὅταν ἡ ἀπλῆ ἀπόλαυσις καὶ ἡδονὴ τιμᾶται ὡς τὸ περιμάχητον σπούδασμα τοῦ βίου, ὡς εὐδαιμονισμὸς δὲ ἢ εὐδαιμονοθηρία (eudaimonismus), ὅταν τὸ αὐτὸ τοῦτο νοῆται εὐρύτερον, ὡς εὐπραγία τοῦ ὅλου βίου, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν ὑψηλότερον καὶ πνευματικώτερον χαρακτηρημάτων ἐχόντων ἀγαθῶν καὶ σπουδασμάτων τοῦ βίου. Τοῦναντίον δὲ ἡ τάσις, ἢ τὰ πρωτεῖα ἀπονέμουσα εἰς τὴν κτῆσιν καὶ ἀπόλαυσιν τῶν αἰεὶ κρείττωνων καὶ τελειοτέρων καὶ τῷ λογικῷ πλάσματι ἐμπρεπόντων πνευματικωτέρων ἀγαθῶν καὶ ὑψηλοτέρων σπουδασμάτων τοῦ βίου χαρακτηριζομένη παρὰ τῶν ξένων ὡς perfectionismus, δύναται νὰ ὀνομασθῆ παρ' ἡμῖν ὡς τελειοφροσύνη ἢ τελειοσπουδία.

Συναφῆ πρὸς τὰ προηγούμενα εἶναι καὶ τὰ προβλήματα ταῦτα τῆς ἠθικῆς, πρῶτον ἂν τὸ ὡς ἀγαθὸν τιμώμενον καὶ σπουδαζόμενον τιμᾶται καὶ σπουδάζεται ὡς αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ τιμῆς καὶ σπουδῆς ἄξιον, ἀσχέτως πρὸς τὴν οἴανδήποτε ἄλλην αὐτοῦ χρησιμότητα καὶ ὠφέλειαν, ἢ πρωτίστως ἢ καὶ μόνως χάριν αὐτῆς ταύτης τῆς χρησιμότητος αὐτοῦ καὶ ὠφελείας, καὶ δεύτερον ἂν τὰ οὕτως ἢ οὕτως ἐπιζητούμενα καὶ ἐπιδιωκόμενα ἀγαθὰ, τὴν ἀξίαν αὐτῶν ἔχουσι κατὰ ἄτομα μόνον, καὶ ἀνεξαρτήτως πάσης ἀναφορᾶς αὐτῶν καὶ χρησιμότητος πρὸς τὴν κοινότητα τῶν πλειόνων, πρὸς τὸ λεγόμενον κοινῆ καλὸν καὶ συμφέρον, ἢ τοῦναντίον πρῶτως ἢ καὶ μόνως προσκτῶνται ἐκ ταύτης τῆς εἰς τὸ κοινὸν καλὸν καὶ συμφέρον χρησιμότητος αὐτῶν καὶ ὠφελείας. Καὶ ὡς πρὸς μὲν τὸ πρῶτον πρόβλημα ὑπάρχουσι δύο τάσεις, ἢ τῆς σχετικῆς ἀξίας δυναμένη νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς τάσις ἑτεροτελείας, καὶ ἢ τῆς ἀπολύτου ἀξίας δυναμένη νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς τάσις αὐτοτελείας. Ὡς πρὸς δὲ τὸ δεύτερον πρόβλημα ὑπάρχουσι δύο τάξεις τάσεων, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἢ τοῦ ἀτομισμοῦ (individualismus) καὶ ἢ τοῦ ὁμαδισμοῦ ἢ καθολικισμοῦ (universalismus), ἀφ' ἑτέρου δὲ ἢ τῆς ἰδιοφελείας, ὡς τινος ἐγωῖσμοῦ (ipsismus) καὶ ἢ τῆς κοινωφελείας (utilitarismus), ὡς τινος ἑτερισμοῦ (altruismus) ἐν τῇ εὐρυτέρῃ τοῦ ὀνόματος ἐκδοχῇ, καὶ παρὰ τὴν ὁμοιότητα αὐτοῦ πρὸς τὴν χριστιανικὴν ἀγάπην καὶ

φιλαδελφίαν, πρὸς τὸ «μηδεὶς τὸ ἑαυτοῦ ζητήτω, ἀλλὰ τὸ τοῦ ἑτέρου ἕκαστος» μὴ συμπύκνοντος πρὸς αὐτήν, ὡς ὑπονοοῦντος μὲν τὴν θυσίαν τοῦ ἀτόμου καὶ τῶν ἀτομικῶν συμφερόντων χάριν τοῦ κοινοῦ καλοῦ καὶ τῶν γενικῶν συμφερόντων, δικαιολογοῦντος δὲ τὴν τοιαύτην θυσίαν ἐπὶ τὸ συμφερολογικώτερον, οὐ μόνον δηλαδή ὡς ἀπαραίτητον εἰς τὴν εὐημερίαν τῆς ὁλότητος, ἀλλὰ καὶ ὡς τὴν μόνην ἀσφαλῆ ὁδὸν πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ ἰδίου συμφέροντος.

§ 28. *Τάσεις περὶ τὴν δικαιολογίαν ἢ φιλοσοφίαν τοῦ δικαίου.*
 Μετὰ τὴν ὡς ἄνω ἀναγραφὴν τῶν ὑπαρχουσῶν περὶ τὴν ἠθικὴν τάσεων βεβαίως θὰ παρεῖλκε πᾶς κατ' ἰδίαν λόγος καὶ περὶ τάσεων ἰδιαιτέρων ὑπαρχουσῶν ἐν τῷ μαθήματι τῆς δικαιολογίας ἢ φιλοσοφίας τοῦ δικαίου, εἰ μὴ προὔπετίθετο ὅτι τὸ δίκαιον δὲν εἶναι ἀπλοῦν τι μέρος τῆς ἠθικῆς, οὐδὲν ἔχον τὸ ἰδιάζον καὶ ἐξάρσεως χρῆζον παρὰ τὰ ἄλλα αὐτῆς μέρη, ἀλλ' ὅτι, καὶ ὑπαγόμενον ὑπὸ τὴν ἠθικὴν, ἔχει καὶ ἰδιαίτερόν τινα τύπον ἢ χαρακτηριστῆρα, καὶ ἰδιαιτέραν τινὰ σπουδαιότητα. Πράγματι δὲ ἔχει τὸ δίκαιον ἐν τῇ ἠθικῇ τὸ ἐξαιρετικὸν τοῦτο, ὅτι εἶναι τὸ κατ' ἐξοχὴν κοινωνικὸν στοιχεῖον ἐν αὐτῇ ὡς καθορίζον καὶ κανονίζον τὰς πρὸς ἀλλήλους σχέσεις τῶν πρὸς συμβίωσιν προωρισμένων καὶ ἐν τόπῳ καὶ χρόνῳ συμβιούντων ἀνθρώπων ἐν τῷ δοῦναί τε καὶ ἐν τῷ λαβεῖν, ἐν οἷς τε εἶναι ὑπόχρεοι εἰς τὸ διδόναι τι τοῖς ἄλλοις ἢ πάσχειν τι παρὰ τῶν ἄλλων ἢ καὶ χάριν τῶν ἄλλων, καὶ ἐν οἷς ἀξιοῦνται νὰ ἀπαιτῶσι τι παρὰ τῶν ἄλλων ἢ καὶ νὰ περιποιῶσι τι τοῖς ἄλλοις ἀνιαρὸν καὶ λυπηρόν. Ἐπειδὴ ἀμφοτέρω, τό τε κατ' ἐνέργειαν καὶ τὸ πάθος, τό τε δικαίωμα τοῦ ἀπαιτεῖν τι παρὰ τῶν ἄλλων ἢ περιποιῆσαί τι τοῖς ἄλλοις, καὶ ἡ ὀφειλὴ ἢ ὑποχρέωσις τοῦ διδόναι τι τοῖς ἄλλοις, ἢ πάσχειν τι ὑπὸ τῶν ἄλλων ἢ χάριν τῶν ἄλλων, εἶναι δυνατόν νὰ νοηθῶσιν εἴτε ὡς θετικῶς ἀπορρέοντα ἀπὸ ῥητῆς τινος συμφωνίας καὶ συμβάσεως ἢ ἀπὸ κειμένου τινὸς θετικοῦ νόμου ἢ ἀπὸ ἔθους τινὸς ὁπωσδήποτε κρατήσαντος, εἴτε καὶ ὡς φυσικῶς, ὡς οἴκοθεν, ἀπ' αὐτῆς τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων καὶ ἀπ' αὐτῶν τῶν ὑποχρεώσεων τοῦ ἀπροκαταλήπτου ἀνθρωπίνου λόγου ἀπορρέοντα, ἐγεννήθη μὲν ἡ διάκρισις τοῦ θετικοῦ καὶ τοῦ φυσικοῦ δικαίου, προεβλήθη δὲ καὶ ἡ ἀπορία ἂν

καὶ ποῖον ἐκ τῶν δύο δικαίων, καὶ εἰς τίνας περιστάσεις ἔχει μείζον κῦρος. Καίτοι τάσεις πρὸς ὑποτίμησιν ἢ ἀποσκυβάλισιν τοῦ φυσικοῦ δικαίου ἀνεφάνησαν κατὰ καιρούς, διεκρίθησαν δὲ ἐν τῇ ἀρχαιότητι ὡς καταφρονηταὶ αὐτοῦ οἱ σοφισταὶ καὶ οἱ σκεπτικοί, πλὴν οὐ μόνον ἡ ὑπαρξίς, ἀλλὰ καὶ ἡ ὑπεροχὴ αὐτοῦ παρὰ τὸ θετικὸν δίκαιον ἔκπαλαι ἀπετέλει κοινὸν δόγμα τῶν κορυφαίων φιλοσόφων τε καὶ νομομαθῶν καὶ θεολόγων μέχρι πρὸς μιᾶς ἑκατονταετηρίας, ὅτε τῇ ἐπικρατήσει τῶν θεωριῶν τῆς λεγομένης ἱστορικῆς σχολῆς τοῦ δικαίου ἐπηκολούθησε καὶ ἡ παρὰ φιλοσοφούντων ἀπόρριψις τοῦ φυσικοῦ δικαίου ὡς τινος ἐμφύτου τῷ ἀνθρώπῳ κώδικος ἔστω καὶ τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν καὶ στοιχείων τοῦ δικαίου, ἐπὶ ἀθετήσει τοῦ ἐμφύτου καὶ αὐτῶν τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν καὶ νόμων τῆς ἠθικῆς καὶ ὑποστηρίξει τῆς ἐναντίας γνώμης, ὅτι καὶ τούτων ἡ γένεσις καὶ διαμόρφωσις ἐξηγητέα ἐκ τῶν ὑστέρων κατὰ τὸν νόμον τῆς ἐξελίξεως (').

§ 29. *Τάσεις περὶ τὴν αἰσθητικὴν ἢ καλολογίαν.*

Τάσεων διαφοραὶ δὲν ἔλειψαν νὰ ἐκδηλωθῶσι καὶ ἐν τῇ αἰσθητικῇ ἢ καλολογίᾳ, καὶ δὴ οὐχὶ κατὰ τὴν ἐμπειρικὴν καὶ ψυχολογικὴν ἐξέτασιν τοῦ ζητήματος, πῶς καὶ ὑπὸ τίνας ὄρους καὶ περιστάσεις γεννῶνται τὰ κοινότατα τοῖς ἀνθρώποις καὶ ὡς εὐάρεστα ἢ δυσάρεστα διακρινόμενα καλολογικὰ ἢ καλαισθητικὰ συναισθήματα, τὰ ἐγγινόμενα ἐκ τῆς παρουσίας καὶ ἀντιλήψεως εἴτε καλοῦ τινος ἢ ὠραίου, εἴτε τοῦναντίον αἰσχροῦ τινος ἢ ἀσχήμου πράγματος οἴουδήποτε, εἰς τὴν ὄψιν ἢ ἀκοὴν προσπίπτοντος, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐξέτασιν τῆς θεωρητικωτέρας ἀπορίας καὶ τὴν λύσιν τοῦ φιλοσοφικοῦ προβλήματος περὶ αὐτῆς τῆς οὐσίας καὶ φύσεως τοῦ καλοῦ ἢ ὠραίου, τοῦ ἐμποιοῦντος μὲν τὸ εὐάρεστον συναίσθημα τιμωμένου δὲ καὶ θαυμαζομένου ἀναλόγως καὶ ὑπὸ τῶν μάλιστα ψυχρῶς καὶ ἀδιαφόρως ἐχόντων καὶ μετὰ πάσης ἀπαθείας κρινόντων. Ἡ τοιαύτη ἀπαθὴς κρίσις καὶ ἀμερόληπτος ἐκτίμησις κατὰ πρῶτον λόγον βεβαίως ὀφείλεται εἰς αὐτὸν τὸν κρίνοντα, τουτέστιν εἰς αὐτὸν τὸν ἀνθρώπον, τὸν ἔχοντα τοιαύτην φύσιν καὶ οὕτω πεφυκότα,

(') *Επιθι τοῦ συγγραφέως ἐγχειρίδιον κατὰ Χριστὸν Ἠθικῆς τόμ. Α' § 4· 26—28· 63—64.

ὥστε ὑπὸ τὰς αὐτὰς περιστάσεις νὰ διατίθεται ὁμοίως ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου καὶ νὰ κρίνη ὁμοίως περὶ αὐτοῦ. Ἐπειδὴ ὁμως δύναται νὰ ὑποτεθῇ ὅτι ἡ τοιαύτη ἀνθρωπίνη φύσις δὲν εἶναι νῦν ἡ αὐτὴ καὶ ἡ ἀρχικὴ καὶ πρωτόγονος, ἀλλὰ προσεγένετο σὺν τῷ χρόνῳ, κατὰ τὴν προεξετασθεῖσαν θεωρίαν τῆς ἐξελίξεως, προσέκυψαν δύο τάσεις καὶ ἐνταῦθα, παρεμφερεῖς ταῖς ἐν τῇ ἠθικῇ, ἢ τῆς ἀσταθείας καὶ σχετικότητος, καὶ ἡ τῆς σταθερότητος καὶ τοῦ ἀπολύτου τῆς ἀξίας τῶν καλαισθητικῶν κρίσεων καὶ ἐκτιμήσεων. Σπουδαιότερα εἶναι ἡ ἀπὸ τοῦ ἀντικειμένου τῆς κρίσεως καὶ ἐκτιμήσεως προκύπτουσα διαφορὰ τῶν τάσεων. Καὶ ἀσχέτως δηλ. πρὸς τὴν ἀπὸ τοῦ ὑποκειμένου τοῦ κρίνοντος καὶ ἐκτιμῶντος ἐξαρτωμένην καὶ ὀριζομένην σχετικὴν ἢ ἀπόλυτον ἀξίαν τοῦ καλοῦ ἢ ὠραίου, ἡ κυρία αἰτία τῆς τοιαύτης ἢ τοιαύτης κρίσεως καὶ ἐκτιμήσεως δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ ἐγκειμένη ἐν αὐτῷ τῷ κρινομένῳ καὶ ἐκτιμωμένῳ ἀντικειμένῳ, καὶ δὴ εἴτε ἐν τῇ μορφῇ αὐτοῦ τῇ ἐξωτερικῇ, ἐν τῷ εἶδει αὐτοῦ, ἐν τῷ σχήματι καὶ τῷ ῥυθμῷ τῷ προσπίπτοντι εἰς τὴν ὄρασιν καὶ τὴν ἀκοήν, εἴτε ἐν τῷ περιεχομένῳ αὐτοῦ, καὶ ἀκριβέστερον ἐν τῇ συμφωνίᾳ ἐκείνῃ ἢ συμμετρίᾳ τῆς ἰδέας τοῦ πράγματος τῆς ἐσωτερικῆς πρὸς τὴν ἔκφρασιν αὐτῆς καὶ παράστασιν πρὸς αἰσθητοποίησιν αὐτῆς, ἥτις εἶναι προσιτὴ καὶ ἀντιληπτὴ οὐ μόνον τῇ ὄψει καὶ τῇ ἀκοῇ, ἀλλὰ καὶ τῇ νοήσει αὐτῆς. Ἡ τάσις ἡ ἀναζητοῦσα τε καὶ ἀνευρίσκουσα τὸ καλὸν ἐν μόνῳ τῷ εἶδει τοῦ καλοῦ ἀντικειμένου χαρακτηρίζεται ὡς formalismus ὡς εἰδολογισμός, ἐν ᾧ ἡ τάσις ἡ ζητοῦσα τὸ καλὸν ἐν αὐτῇ τῇ ἰδέᾳ τοῦ ἀντικειμένου χαρακτηρίζεται ὡς realismus, ὡς πραγματισμός.

§ 30. Χρησιμότης τῶν ἐν τοῖς διαφόροις κλάδοις καὶ μαθήμασιν ἔκπαλαι ἐκδηλωτικῶν τάσεων.

Καίτοι τάσεις ἰδιαίτεραι, μᾶλλον ἢ ἥττον ἀξιόλογοι, ἐξεδηλώθησαν καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς τοῦ πρακτικοῦ κλάδου μαθήμασι (§ 17), καὶ οὐ μόνον ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τῆς θρησκείας, ἐν τῇ πολιτειολογίᾳ καὶ ἐν τῇ κοινωνιολογίᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ παιδαγωγικῇ, καὶ ἐν αὐτῇ τῇ φιλοσοφίᾳ τῆς ἱστορίας, πλὴν ἡ εἰσαγωγή εἰς τὴν φιλοσοφίαν, συμφώνως τῇ ἐννοίᾳ καὶ τῷ ἔργῳ αὐτῆς, ἀρκουμένη ἐν-

ταῦθα εἰς μόνας τὰς κυριωτέρας καὶ ἐν γενικαῖς μόνον γραμμαῖς διατύπωσιν ἕξ ὧν ἕκπαλαι ἐξεδηλώθησαν τάσεων περὶ τὴν ἐξέτασιν καὶ λύσιν τῶν διαφόρων γνωσιολογικῶν, μεταφυσικῶν καὶ πρακτικωτέρων προβλημάτων τῆς φιλοσοφίας, τὴν πληρεστέραν καὶ λεπτομερεστέραν αὐτῶν ἐκθέσιν καὶ ἀνάπτυξιν ἐπαφίησιν εἰς ἄλλα φιλοσοφικὰ μαθήματα, καὶ εἰς αὐτὴν μὲν τὴν μεταφυσικὴν καὶ εἰς τὰ σχετικὰ μαθήματα καὶ κεφάλαια ἐκάστου κλάδου τῆς φιλοσοφίας, μάλιστα δὲ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας, ἔργον ἔχουσιν αὐτὸ τοῦτο τὴν ἀνιστόρησιν τῶν ἐν τῇ μακροῦ τῶν αἰώνων σειρᾷ ἐκάστοτε καὶ ἑκασταχοῦ γενομένων ἀποπειρῶν πρὸς λύσιν τῶν μεγάλων προβλημάτων τῆς φιλοσόφου ζητήσεως καὶ ἐρεῦνης, ὑφ' οἷον δῆποτε τύπον καὶ ἂν γίνηται ἡ ἀνιστόρησις αὕτη, εἴτε κατὰ τὸν εἰθισμένον τρόπον τῆς κατ' ἰδίαν καὶ ἐν χρονολογικῇ ἀκολουθίᾳ ἐκθέσεως καὶ ἀναπτύξεως τῶν δογμάτων καὶ διδαγμάτων ἐκάστου φιλοσόφου ἐν τῇ ὀλομελείᾳ τῶν φιλοσοφικῶν αὐτοῦ θεωριῶν, εἴτε κατ' ἄλλην τινὰ μέθοδον οὐχ ἦττον τῆς συνήθους ἀξιοσύστατον, τὴν μέθοδον ἐκείνην, καθ' ἣν, τῶν διαφόρων προβλημάτων τῆς φιλοσοφίας διακρινομένων εἰς ὠρισμένας κατηγορίας, ἐπιφέρονται ἐφεξῆς αἱ εἰς ἕκαστον κεφάλαιον ἀναφερόμεναι γνῶμαι καὶ ἀντιλήψεις ἑνὸς ἐκάστου τῶν φιλοσόφων νῦν μὲν κατὰ τὴν χρονολογικὴν αὐτῶν διαδοχὴν, νῦν δὲ κατὰ τὴν συγγένειαν τῶν δογμάτων αὐτῶν¹⁾).

Καθ' ὅμοιον τρόπον μὴ δυναμένη ἡ *Εἰσαγωγή εἰς τὴν Φιλοσοφίαν* νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν ἐκτίμησιν τῆς ἀξίας ἢ ἀπαξίας τῶν ἀναγραφεισῶν τάσεων καὶ ἀντιλήψεων ὡς πρὸς τὸ ἔλλογον καὶ βάσιμον ἢ τὸ ἄλογον καὶ ἀστήρικτον αὐτῶν, ἐπαφίησι καὶ τὸ ἔργον τοῦτο εἰς τὰ ἰδιαίτερα φιλοσοφικὰ μαθήματα, ἐκ μὲν τῶν θεωρητικῶν εἰς τὴν γνωσεολογίαν καὶ τὴν μεταφυσικὴν, ἐκ δὲ τῶν πρακτικῶν εἰς τὴν κυριωτάτην ἕξ αὐτῶν, τὴν ἠθικὴν. Καὶ οὕτως ὅμως παραπέμπουσα εἰς τὰ ἰδιαίτερα μαθήματα τὴν βασιμότητα ἢ μὴ τῶν καθ' ἕκαστα, δὲν δύναται νὰ μὴ εἴπῃ τινὰ γενικῶς περὶ τῶν προαναγραφεισῶν τάσεων καὶ ἀντιλήψεων, ὅτι αὗται, καὶ ἄστοχοι κατὰ τὸ πλεῖστον ὑποτιθέμεναι, πάλιν δὲν εἶναι ἀνάξια

¹⁾ Περὶ τοῦ εἴδους τούτου τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας ἐπιθι τοῦ συγγρ. *Ἐγγ. Ἰστ. Φιλοσ. Τόμ. Α' § 6.*

πάσης προσοχῆς, οὐδὲ ὑπῆρξαν ὅλως ἄκαρποι πρὸς τὸν ἐπιδιωκόμενον σκοπὸν τῆς φιλοσόφου ζητήσεως καὶ ἐρεῦνης, οὕσαι ὡς τόσαι ἀπόπειραι τῆς διαφωτίσεως τῶν ἐξεταζομένων ζητημάτων καὶ τῶν σκοτεινῶν αὐτῶν σημείων ἀπὸ πάσης δυνατῆς ἀπόψεως πρὸς ἐνδεχομένην ἀνεύρεσιν τοῦ ζητουμένου, καθ' ὁμοιότητα τῶν ἀπὸ διαφορῶν σημείων γινομένων ἀνασκαφῶν πρὸς ἀνακάλυψιν τῶν ἐν τόπῳ τινὶ ὑποτιθεμένων καὶ πιστευομένων ἀρχαίων κειμηλίων ἢ κεκρυμμένων θησαυρῶν. Καὶ ἀστοχοῦσαι τοῦ ἀμέσως ζητουμένου, δὲν εἶναι πάντῃ ἄμοιροι χρησιμότητος αἱ τοιαῦται ἀνασκαφαί, καὶ ἂν εἴη ὑποτεθῆ ὅτι ἡ ὠφέλεια αὐτῶν περιορίζεται εἰς τοῦτο μόνον, ὅτι ὑποδεικνύουσι τὴν ἀνάγκην τῆς κατ' ἄλλας διευθύνσεις συνεχίσεως τῆς ἐρεῦνης πρὸς ἀνεύρεσιν τοῦ ζητουμένου. Πολλῶ μᾶλλον ἰσχύει τοῦτο περὶ τῶν φερομένων φιλοσοφικῶν τάσεων ὡς τοιούτων ἀποπειρῶν καὶ ἐχουσῶν πρὸς τῇ ἀρνητικῇ καὶ ἐμμέσῳ αὐτῶν χρησιμότητι καὶ θετικῇν τινα καὶ ἄμεσον ἀξίαν. Τὸ φιλοσοφεῖν εἶναι μὲν ζήτησις τῆς περὶ τῶν ὄντων καὶ γινομένων ἀληθείας, ἀλλὰ ζήτησις κατὰ λόγον, ἐξέτασις δηλ. οὐχὶ τῶν πραγμάτων αὐτῶν, ὡς ἔχουσιν αὐτὰ ἐν τοῖς καθ' ἕκαστα, ἀλλὰ τῶν καθόλου ἐν αὐτοῖς, τῶν πρώτων αὐτῶν ἀρχῶν, ὡς αὐταὶ ἐκφράζονται διὰ γενικωτάτων τινῶν ἐννοιῶν, αἵτινες ἐσχηματίσθησαν σὺν τῷ χρόνῳ οὕτως ἢ ἄλλως, εἴτε ὑπὸ τοῦ κοινοῦ νοῦ, τοῦ ὅλως ἀπλάστως καὶ ἀπεριτεχνήτως ἀντιλαμβανομένου τῶν ὄντων καὶ τῶν γινομένων, εἴτε ὑπὸ τοῦ ἐπιστημονικοῦ νοῦ, τοῦ μεθοδικώτερον καὶ συστηματικώτερον προβαίνοντος εἰς τὴν ἐξέτασιν, ἀπαξ δὲ σχηματισθεῖσαι εὐρίσκονται ἐν κοινῇ κυκλοφορίᾳ ὡς τόσα χαρτονομίσματα ἢ τραπεζογραμμάτια, πρὸς τῇ ὑποκειμενικῇ ἢ νοηματικῇ αὐτῶν ἀξίᾳ ὑποτιθέμενα ὡς ἐκπροσωποῦντα καὶ ἀντικειμενικῇν τινα ἢ οὐσιαστικῇν ἀξίαν. Περὶ τοιαῦτα λοιπὸν νομίσματα πραγματευομένη ἔργον ἔχει ἡ φιλοσοφία οὐ μόνον τὴν ἐξακρίβωσιν τῆς γνησιότητος αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐξέτασιν τῆς πραγματικῆς αὐτῶν ἀξίας, ἂν δηλ. καὶ μέχρι τίνος πράγματι ἔχουσιν ἢ ἐκπροσωποῦσιν ἀξίαν, οὕτως ὥστε ἡ κτῆσις αὐτῶν νὰ εἶναι πλεόν τι ἢ κτῆσις ἐντύπου τινὸς καὶ ἐπισήμως σημασμένου χάρτου. Αὐτὸ δὲ τοῦτο, ἢ τοιαύτη ἐξακρίβωσις τὰ μάλιστα προάγεται, ἂν ἐκάστη τῶν γενικῶν ἐκείνων ἐννοιῶν ὑπο-

βάλληται εἰς ἐξέτασιν ἀπὸ πάσης δυνατῆς ἀπόψεως, καὶ μάλιστα ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἤδη γενομένων ἀποπειρῶν καὶ τῶν ἐξαγομένων αὐτῶν. Καὶ θέλων τις νὰ μὴ ἀκολουθήσῃ τοῖς πρὶν ὡς ἀπλοῦς ἐκλεκτικός, ἀλλὰ νὰ τάμη αὐτὸς νέαν ὁδὸν ζητήσεως καὶ ἐρεῦνης, παρασκευάζει εὐχερέστερον καὶ ἀσφαλέστερον τὰ τῆς ἰδίας ὁδοῦ, ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν καὶ τὰς ὁδοὺς τὰς πρὶν ὑπὸ ἄλλων διαχα-
ραχθείσας καὶ διανυθείσας κατὰ τε τοὺς σταθμοὺς καὶ τὰ καταντή-
ματα αὐτῶν.

